

THE HISTORY OF THE

ROYAL SOCIETY

OF LONDON

AS PRESERVED IN THE ORIGINAL RECORDS

1704

ZILAHY SÁMUEL KIADÁSÁBAN

ugyanazon szerzõtöl megjelentek :

A NEMZETGAZDASÁG- ÉS PÉNZÜGYTAN KÉZIKÖNYVE.

Irta

Dr. FÖLDES BÉLA,

a nemzetgazdaságtan és statisztika egyetemi m. tanára, stb.

8° 25 ív díszes kiállításban, ára 3 frt.

Szerzõ ezen munkában rovid, áttekinthetõ, a tanulásnak és tanításnak egyaránt szolgáló kézikönyvet nyújt az iskolának és a közönségnek. Fõtörekvése volt tudományos szigorral, de ballaszt nélkül, összefoglalni a tudomány tényleges vívmányait, mindenrõl tiszta világos fogalmat adni, minden fölöslegest, kétest kerülni, axiomatikus, határozottsággal és rövideggséggel foglalni össze a tantételeket, a mellett visszatükröztetni a tudomány legújabb álláspontját.

A sajtó részérõl Földes munkája osztatlan elismerésben részesült, — többek között a »Pesti Napló« következõleg nyilatkozott róla :

„Szerzõ kézikönyvének elsõ részét két részre osztja. Az elsõben, az elemi nemzetgazdaságban az alapfogalmakon kívül, a termelésnek, a forgalomnak, a jövedelem eloszlásának, s a fogyasztásnak alapfogalmait; a másodikban: az alkalmazott nemzetgazdaságban pedig az õs-termelést, a termelés egyes ágait, a mezõgazdaságot, a mezõgazdasági ipart, az állattenyésztést, az erdészetet, a bányászatot, az õstermelés egyéb ágait; az ipart általában, a kis és nagy ipart, az ipar szervezését, a munkás-kérdést, az ipar elõmozdítására szolgáló eszközöket; a kereskedelmet általában, az érem- és valuta-ügyet, a bankrendszert, a külkereskedelmet karolja fel. E műben a nemzetgazdaság elvei a tudománynak mai színvonalán egyszerű s oly világos nyelvezerben advak elõ, hogy az, eltekintve az egyes definícióknak sikeres és új kifejtésétõl, mi az e tekintetben támasztható bármelv igénynek is teljesen megfelel, minden eddigi, a hazai irodalom terén megjelent s e szakba vágó művet fölülmulva, nemcsak a szakiskolákban, hanem a gyakorlat terén mûködõ s tájékozást keresõ férfiak által is czélszerûen használható.“

ADALÉKOK A NEMZETGAZDASÁGTAN TÖRTÉNETÉHEZ.

QUESNAY. — THURGOT. — SMITH.

Irta **Dr. FÖLDES BÉLA,** egyetemi m. tanár, stb.

N. 8-r. 31 lap, díszes kiállításban, ára 50 kr.

001 0005 858780

U/4662

PARTICULARISMUS

IRTA

HORVÁTH GYULA

7.

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1886

12

PARTICULARISMUS

IRTA

HORVÁTH GYULA

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVENYTÁRSASÁG

1886

Dr. BALLAGI GÉZA.

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA.

BAJT, a mit nem ösmerünk, még nem orvosoltak soha; a bajnak felületes ismerete pedig rendszeren kuruzslásra és nem orvoslásra vezet.

Régóta hangzik a panasz az erdélyi részekből, még régebben kapjuk a praescriptiókat bajaink orvoslására. és a panasz ép oly kevésbé segít, mint a minő kevés haszna van a praescriptióknak.

Tollamat sem szenvedély, sem párt- vagy más érdek nem vezeti; szemrehányást ép oly kevésbé szándékozom bárkinek is tenni, a mint nem célozom ismeretlen érdemek kikutatására vesztegetni az időt. Ha egyéneket vagy társadalmi rétegeket, hatóságokat vagy intézeteket, saját magunkat vagy idegen ajkú fajokat érintek, kárhoytatok vagy méltányolok; ha a jelenlegi vagy előző kormányok intézkedései fölött véleményt mondok, mindezt egyedül azért teszem, hogy az erdélyi részek állapota felől tiszta képet nyujtsak. Lehet, hogy

sok tévedés, sok halfelfogás fog e kis munkában helyet foglalni; de azt sokkal kisebb bajnak tartom, ha tévedéseim a legkérlelhetőbb helyreigazításban és bírálatban fognak részesíteni, mint ezt a mostani helyzetet, a melyben a teljes tájékozatlanság áll a panaszokkal szemben, egy ismeretlen nagy betegség provokálja a kuruzslást, az állapotok és ideák tarthatatlan chaosban a tanácstalanság napolja el a fölbukkanó kérdéseket.

A ki jobban tudja, mondja el jobban és érthetőbben, mint én azt szándékozom tenni; a ki gyakorlatibb, gyorsabb kibontakozást ismer, ne tilkolja el: vezessen a helyes útra.

Bajaink politikai, társadalmi és közgazdasági természetűek, s mindegyiknek forrása már az unió tényleges életbeléptetésére vezethető vissza. .

A központi kormányzatban úgy mint a törvényhozásban, hallgatólag lábra kapott a territorialis rendszer. Ezt a módszert találták ki az úgynevezett erdélyi érdekek kielégítésére. A törvényhozás főbb tisztviselői megválasztásánál, valamint a miniszteri tárczák államtitkári és más magas miniszteriális hivatalok betöltésénél ez az elv emeltetett érvényre.

A székely kis üstök, a szász universitás autonómiájának, valamint a szászföld integritásának épségben tartásához hozzávehető még a múlt korszakban szolgált magasabb hivatalnokoknak nemzetiségi és politikai maguktartására való tekintet nélküli alkalmazása a legfelsőbb bíróságoknál és más magas hivatalokba, az osztrák polgári törvénykönyvnek és perrendtartásnak, valamint a csendőrségi intézménynek fenntartása. Ezek képezték nagyjában az úgynevezett erdélyi kivánalmaknak amaz időben való ideiglenes elintézését.

Hogya territorialis rendszer még a hadsereg-nél sem üdvös intézmény, azt épen most tanuljuk; de hogy államkormányzatban volna helyes, ezt azok tudták legkevésbé, kik ennek öntudatlanul bár, de részben megalkotói voltak.

A territorialis ambíciók és intriguák fölszabatasának idejéből veszi eredetét az, hogy Erdélyben nincsen okos ember és becsületes ember az erdélyiek előtt. Egy nagy minuendo licitáció indíttatott meg az erdélyi urak között az erdélyi egyének qualificatiója felől, és ebből a licitációból, a mely, habár most inkább csak szokásból folytattatik, bizony nagyon gyatra módon kerültünk ki a világ elejébe.

Ha értelmi, szellemi képessége megfelel: legyen 8 miniszter az erdélyi részekből és kerüljön belőlök ki minden tisztviselője a háznak; ha nem felel meg: egy se legyen. Az erdélyi érdek az, hogy az állam jól kormányoztassék és parlamentje befelé, valamint kifelé, egyforma tekintéllyel birjon; de az nem erdélyi érdek, hogy épen nem alkalmas, vagy kevésbé alkalmas erdélyi honfitársaink provokálják a döntő verdictet a mi qualificationk fölött.

És itt eszembe jut egy régi erdélyi történetcske. Még e század elején egy magas dikasteriális hivatal betöltésénél, hol a törvényes nemzetekre és vallásokra való tekintettel kellett a választást megejteni, az egyhangulag megválasztott derék unitárius főúrnak ilyképen gratulált egy éles eszű, de még élesebb nyelvű katolikus úr: «Méltóságod hálás lehet az egy igaz Istennek, mert az oda tette méltóságodat, hová a három soha nem birta volna fölsegíteni».

Ezen nem hizelgő gratulatio, mely ebben a szóban: «erdélyi» akárhányszor ismételtetik, más körülírás hiányában az egyéni qualificationnál újra meg újra fölcseng füleinkben.

Ezen territorialis rendszer teljes tévútra veze-

tett bennünket, de vezette az ország intéző köreit is. Az erdélyi kérdések megoldásának kulcsát az egyéni ambíciók kielégítésében keresték legtöbbször az intézők, és néha meg is találták. Igen sokan épen ez okból az erdélyi kérdéseket és érdekeket lépcsőnek tekintették, melyen bizony lehet a másképp alig elérhető magasba följutni. Mindig ijesztgettük mi tréfás gyermekek az országot, hogy jön a medve, a míg aztán vészkiáltásunkat már figyelembe sem vette senki, legfőleg kis vajás kenyérrel dugták be szánkat; de a szükséges védelem elmaradt.

Egymáson is vajmi kevés tisztességet hagytunk, és így hogyan birt volna kifakadásunk súlylyal a közöttünk lakó idegen ajkú és sokszor ellenséges érzelmű fajok és elemek nemzetellenes tendenciái és olykor üzelmei ellen? Hányszor hallók a szemrehányást: méltánytalanok és türelmetlenek vagytok magatokkal és másokkal szemben!

Egy nagyon alacsony mértéket vettek föl az erdélyi egyének megmérésére, és mi túrtuk ezt a törpeséget. Nem tudom melyik volt hibásabb: a mérték, mely nekünk adatott, vagy az összezsugorodás, mely tőlünk jött.

A hazafias elemnek méltánylása minden állam-

nak egyik mozgató rugója; de ennek a rugónak sem eltörni, sem megrozsdásodni nem szabad ott, hol más fajok és elemek egyénei a hazafias nemzeti iránynyal szemben állást foglaltak a múltban és foglalnak a jelenben is.

Hogy fátyol vettetett 1865-ben a múltra: ez egy komoly, öntudatos nemzethez méltó volt; de az nem valami méltóságos, sőt még nem is okos tény vala, hogy mindazok, a kik a hazaellenes különböző rendszerekben tevékeny részt vettek, inventarium szerint vétettek át, sőt egy új államalakulásnál előforduló nagy előmenetelek forgatagában mindig fölülkerekedtek.

És ez ma már odáig fejlődött, hogy a múltak, melyekért még 1865-ben az egyének pirultak, ma már az érdemekben való kérkedés tárgyát képezik!

A sokkal erősebben látogatott szegényebb országrész, hol a valódi hazafiság még súlyosabb áldozatokat kívánt és erősebb küzdelmekbe került, és hol fajunknak fenntartása ma is hatványozott erőfeszítést igényel, ezen hazafias iránynak megtartására erős erkölcsi támogatásra szorult. A nemzet és az állam elleni törekvések itt határozottabb visszautasítást, komolyabb meg-

fenyítést, és alkut nem ismerő elnyomást igényelnek, mint bárhol másutt.

Az alkotmányos kibontakozásnak az a neme, hogy azok, a kik a múlt rendszerek alatt szolgáltak, azokkal, kiknek soraiból akárhányat e — jó urak fölakasztattak, az új aerában elfoglalandó hatalmi és díszes állások elnyeréséért versenyt futottak, az erkölcsi érzület megszilárdítására aligha vezetett, valamint elriasztási rendszer sem lehetett újabb nemzetellenes üzelmek ellenében.

A hazafiság minden polgárnak elutasíthatatlan kötelessége, de életmódja nem lehet; valamint megfordítva: eme tulajdonság hiányának e hazában még a megélhetésre is képtelenné kell tennie mindenkit. A múlt rendszerekben való résztvevés indokolható, menthető, és kell is hogy indokoltassék és mentessék; de nem lehet a prosperálás arcanuma, a mint volt a legtöbb esetben, és az még ma is.

Az erdélyi ügyek a múlt absolut és provizorius korszak megcsontosodott bureaucratái kezébe és ama korszak törvényszéki birái ítélőszéke elé kerültek az új alkotmányos aerában is; ugyanazok, kik a jogfosztás elméletét léptették egy pár évtizeddel ezelőtt életbe, lettek hivatva az alkot-

mány stampigliájával ellátni a még függőben maradt ügyeket.

A székelyeknek adtak kis üstöt, a szászoknak sértetlen autonómiát, a románoknak díszes hivatalokat.

A székely kis üst, mi éppen oly kevésbé volt érdemes az örömré, mint a mily kevésbé volt annak megszüntetése méltó a szomorúságra, a mit okozott, aequivalense volt a szászföld autonómiájának.

Egyik sem volt tartható. Egy állam közigazdasági rendszerében ép oly kevésbé lehet külön előnyt adni, mint nem lehet a statusban statut formálni. S ha a román faj kielégítését egyéni úton kísérlik meg, akkor annyi díszes hivatalt kell teremteni, mint a hány román ajkú nagykorú polgárt számlál ez ország földje.

A megrendült erkölcsi érzület után a második vívmány mindjárt egy közelégtületség vala, melyet a szász: autonómiája elvesztéséhez, a román : számának és súlyának ignorálásához fűzött, a magyar és a székely pedig az unióhoz kötött reményeit látta elhalványulni — mert nem a nagy állam és nemzet keretébe, egygyé forrva az állammal és nemzettel és ez által erősödve, jutott ki a con-

currentiába, hanem versenyt kelle szaladni kis üstjének, urbéri rendezésének, perrendtartásának, polgári törvénykönyvének, csendőrségének a szász autonomiával, a román aspiratiókkal stb.

Mi, a tényleges unió daczára, ügyeinknek, de leginkább egyéni aspiratióinknak mindig külön méltatását követeltük; ha hozzánk nyultak, az is baj volt, ha nem nyultak, az is.

Az urbéri birtokrendezési ügyek úgylátszik soha be nem végezhetők; több mint 30 éve, hogy ez országrész lakói között állandó surlódás anyagát képezik: a volt urbéres- és volt birtokososztály közé ezen a hasadékon át verik állandólag az éket; a birtokost a községgel, a községet az irtvány-tulajdonossal állandó háborúban tartják. Törvényt, szabályrendeletet eleget hoztak; de nem a törvényben, hanem az emberben, a ki végrehajtja, van a hiba. A hol egy jó tevékeny biró vagy más hatósági közeg van, ott haladnak a dolgok; a hol ez nincsen, ott halomra nőnek a panaszok, és, fájdalom, ez utóbbi eset a mindennapi. Csaknem tíz év kellett, hogy egy rossz telekkönyvhöz jussunk, s mikorra ez elkészült, nem egy egészséges olcsó jelzálog-hitelnek szereztük meg vele a talajt, hanem a telekkönyvek hiánya által is még

fokozott mérvben létező uzsorának adtunk oly biztosítékot, minővel addig nem hirt. A telekkönyvvel csaknem egyszerre készültek el a C lapi feljegyzések, a hol nem az ország solid intézeteinek névsorát, hanem a nagy és kis uzsorások oly kimerítő névjegyzékét találjuk meg, melyhez foghatót a civilizált világ még nem produkált.

Minden anyag, mely az elégedetlenség terjesztésére alkalmas, oly épen tartatott, mint a conserv, nehogy megromoljék. Csak egy példát e sok közül: A naszódvidéki erdőségek átadattak, — mert eladásnak csak nem nevezhető a milliókra menő értéknek egy pár ezer forintért való e'fecserlése — ezelőtt 15 évvel. Az országgyűlés ezen eladást soha tudomásul nem vette, sőt a dolog mibenlétének kikutatására bizottságot küldött ki; azt mindenki tudja, hogy ezen eladás nemcsak pénzbelileg káros, de káros közgazdaságilag, káros politikailag; ha nem lett volna az az erdőség az állam tulajdona a regale-jogokkal együtt, fajunk érdekében ki kellett volna sajátítani; de meg hozzá egy megfoghatatlan igazságtalanságot is rejt magában; mert egy családnak kétségbevonhatatlan tulajdonát idegeníti el az állam tulajdonával együtt; és daczára mindezeknek, azok, kik itt megvetet-

ték lábukat, innen foglalják el ma is a kezükbe adott eszközzel a körül fekvő nagyobb birtokokat.

A független bíróság egy államban az első kellékek egyike; de oly bíróság, melynek gouvernementalis érzéke hiányzik, nagyobb csapás, mint a mit elviselni egy polyglott fajok által lakott ország-rész hosszú időn át képes.

Egységes nagy nemzetek bíróságai, mint a francia, német bíróságok ellen talán föl lehet hozni vádud, hogy igen sok van bennök ebből; de ha e nagy nemzetek észre vennék ennek hiányát bíróságaiknál, a pótlásról még a függetlenség árán is gondoskodnának.

Az erdélyi bíróságok, tekintélyben megcsappanva, az ország lakóitól és hatóságaitól teljesen izolálva, az államnak kevés támaszt nyújtanak és kis mértékben bírják a lakosság bizalmát maguk iránt fölkelteni. Súlyos, nehéz vád, a mit ide leírtam; de czáfolják meg — nem a bírák, de az erdélyi részek lakói — és én készséggel fogom beismerni tévedésemet. Nem mentegetőzést, nem hivatalos igazolást keresek én, hiszen találni azt bőviben; de keresem azt a valamit, a mit, fájdalom, bíráink nem keresnek eléggé, a bizalom-

14

nak önként nyújtott ezer meg ezer nuanceait és az általánossá vált hitet a bíróságoknak nem csak igazságszeretete, de feltétlen hazafisága és helyes érzéke iránt.

A megyei és városi hatóságok, a központi kormányzat exponált hatóságai s hivatalai, mind meg annyi erős oszlopai lehetnek, és kellene is hogy legyenek. az állam kormányzatának és nemzetünk prosperálásának. Ha egyik vagy másik ezen oszlopok közül romladozik, a rajtuk nyugvó ivezet is megreped és az egész épület bedőlését vonhatja maga után.

A jó közigazgatás első lépés a polgárok megelégedésének előidézésére; a jó közigazgatás felé az út az erős ellenőrzésen át vezet. Polyglott elemek által lakott ország a határozott irányt közigazgatási politikájában még inkább megkívánja, mint egységes nemzet által lakott állam.

* * *

Vannak törvényhatóságok, melyek habár nyílt háborúban az állammal nem is állanak. bizony alig tarthatók támoszlopoknak. Szeben-, Bassó-, Nagyküküllőmegyében stb.-ben a hányszor alkalmat találnak — és ezt igen szorgalmasan keresik is — fajunk, nemzetünk, sőt államunk elleni

ellenszenvüknek kifejezést adni, azt el nem mulasztják soha. A formákra vigyáznak ugyan, de a törvényes külszín alatt oly intenzív gyűlölet lappang, mely tévedésbe nem ejthet senkit.

A faj elleni gyűlöletet bele burkolják a mindenkinek jogosult hazafias ellenzék köpenyegébe. De ez a ruházat nem szedett reá e mai napig még egy hazafias ellenzéki embert is Erdély bérczei között. Elvádolnak bennünket, hogy chauvinisták vagyunk; mert követeljük mindenkitől vallás- és nemzetiségi különbség nélkül törvényeink, intézményeink tiszteletben tartását, az államnyelvnek tudását a köztisztviselőktől és ösmeretét azoktól, kik a közügyekben részt akarnak venni. És szembe tudjuk ezzel állítani ez ország rész minden műveltségre csak igényt is tartó magyar emberét, kik a német nyelvet nem csak ismerik, de beszélnek is; és ekkor hatóságban, magánéletben a cultur-nemzet szószólói ellenünk izgatnak, minket vádolnak, hogy nyelvüket, culturájukat ki akarjuk pusztítani.

Hatóságaik, hivatalos közvéleményük bizalmával azok ruháztatnak fel, kik a magyar fajjal és elemmel szemben a legnagyobb affrontokat követték el. A sympathia vagy kibékülés leg-

kisebb mozzanatát saját fajuknál a Judás névvel bélyegzik meg, hogy az erkölcsi bátorság mindenkinél már csirájában elfojtassék. Ott, hol erejük és hatalmuk van reá, a közéletből kizárnak mindenkit, a ki nem feltétlen híve gyűlölködési politikájuknak; a hol ezt nem tehetik, társadalmilag veszik üldözés alá.

A nagy eszű és tiszta jellemű Ranichert vak gyűlölködésükkel, méltatlan vádjaikkal a sírba kergették; pedig rövid idővel azelőtt még fajuk egyik büszkeségének tartották; Wächter, kinek hazafisága által szász fajrokonai a királyföld rendezésénél, egy szóval ügyeik törvényhozási és kormányzati elintézésénél többet nyertek, mint a mennyit a gyűlölködő politika vezérei együttvéve tudtak ártani, fajából, melynek leghivebb tagja volt kiközösítve, magánéletében üldözve, családi csapások alatt megtörve, betegségében és bánatában kigúnyolva, elhagyatva temettetett azon föld alá, melyen életében nem nyugtot, de pihenőt sem találhatot. — Bausznernt, ki meggyőzésének kifejezést adni elég morális bátorsággal birt, a cultur faj vezérei, elkezdve a fajárlástól meggyőződése elárusításáig mindennel vádolták, de arra meg nem emlékeznek, hogy ugyanazt a

Bausznernt, midőn a szász faj ujjongásai között ellenünk az országgyűlésen nyíltan támadást intézett, mi chauvinista magyarokul nemcsak hogy nem vádoltuk semmivel, mint azt nem szoktuk ez okon senkivel szemben tenni, hanem nyíltan elmondott véleményét komoly mérlegelés alá vettük, és ott, hol lehetett, igyekeztünk panaszának orvoslást szerezni.

Gyűlölködési politikájuknak, a hol hatalmuk van reá és módjuk van benne, teljes hivatalos szervezetet adnak; a közhatósági tisztviselők, a községi előljárók, papok, tanárok, tanítók mind egy-egy láncszemet képeznek a lánczban, melylyel lekötik a gyermektől kezdve az aggastyánig az egyént és benne az önálló nézetet, független meggyőződést; az iskolától a templomig, a magán ház küszöbétől a tanácskozó teremig mindenüvé benyul kezök s hatalmuk. Elnyomást panaszolva: megfélemlítést gyakorolnak, független véleményt, meggyőződést hirdetve; elnémítanak minden hangot, mely az övéktől dissonans; ha nyílt vagy alattomos támadás történik a magyar állameszme, a magyar faj ellen, soha egy tiltakozó szó nem hangzott el ajkukról; legnagyobb ellenségeikkel kibékülnek nyomban, ha azok nekünk is elleneink;

a német kancellárral, a német nemzettel képesek meghasonlani azért, mert nekünk szövetségeseink.

Vannak írók, tudósaik, szakembereik; de ezek a mi irodalmunktól, tudásainktól, szakembereinktől teljesen távol állanak. Azt tudjuk, hogy Európa művelt nemzetei, a német, francia, angol, svéd, norvég, olasz. tudomást vesznek íróinkról, tudományos előhaladásunkról, ismerettel bírnak szakembereink műveiről; de ez a faj, mely nyolcz századig lakott jó- és balsorsban köztünk. csak a véletlenül kezébe akadt németországi írók vagy revuek által vesz rólunk tudomást.

Ir, irat és ferdit a német irodalomban; valóságos hajsztát indít meg ott kéz alatt ellenünk. és ezen saját ferdítéseit fejünkre olvassa. mint a világirodalom verdiktjét.

Melyik száz író ismertette Petőfit, Aranyt, Tompát, Jókait, Mikszáthot, újabb vagy régibb magyar nevezetesebb írók műveit? hol van egy betű fordítás munkáikból? hol van egy kritikai essay ez írók vagy mások művei fölött? — — Még szidni és gyalázni sem szoktak saját nevük alatt nyílt úton, hanem a nagy német nemzet íróit sugalmazták, informálják vagy legfőlebb a névtelenségbe csimpajszkodva, onnan köpködnek le bennünket.

A zene azaz internationalis nyelv, melyet még az ellenséges népek is megszoktak érteni. Ezen a nyelven se szólnak hozzánk. Mutassanak föl egy esetet, hol Gesangsvereinjaik. Liedertafeljeik, Lieder- vagy Musik-Kranzchenjeikben egy magyar dal fölhangzott volna. Lám mi chauvinista magyarok Mozart, Beethoven, Wagner, és mit tudom én mely zeneszerzőknek műveit ép oly hévvel fogadjuk, mint a magyarokéit; a román bús népdalok, a német valczerek, a cseh polkák. a lengyel polonaisek, ha szépek, épen oly méltánylatra találnak nálunk, mint a pusztákon termő népdalaink, melyeknek melódiáján már elismert zene-királyok tudtak föllekesülni.

A «Gott erhalte», melyhez egy levert forradalom bánatos emlékei fűződtek, ma fölzeng egész Magyarországon a nélkül, hogy e keserű emlékek ítéletünket megzavarnák; nem a zene, hanem az emlék fáj nekünk mind addig, a míg a Rákóczinak és Kölcsei hymnusának el kellett hallgatni; ma már «Wacht am Rhein» tette együtt számüzötté a «Gott erhalte»-t és «Rákóczi»-t, ama faj köréből, a melyiknek a Rajnánál semmi keresete. és a melyet a nagy német nemzet. ha valahol keres, bizonyosan az Olt partjain keresi,

hol vigyázni úgy a német nemzet, valamint saját faja érdekében van oka és módja is.

A szász gyerek, míg felnőtt és mint aggastyánt a sírba fektetik, a családi tűzhelynél, az iskolában, a templomban, a községházánál, a megye tanácskozó termében, a középiskolák padjain, a külföldi német egyetemek tantermeiben egy rokonszenves szót Magyarország mellett, egy méltányló kifejezést a magyar faj felől, saját fajbelijétől nem hall; hát ily viszonyok és körülmények között hol fakadhat keblében a haza iránti szeretet, a magyar nemzet iránti vonzalom? És hogy a gyűlölködés haragos pusztító lánggra nem gerjed, ennek oka csak is a faj passzív természetében keresendő és találandó föl; oly jégkéreggel vették körül magukat, hogy ezt még gyűlöletük sem képes fölolvasztani.

Egy munkás, szelid, értelmes népfaj, melyet azok, kik köztök a hatalmat birják, századokon át mesterségesen elzárva tartanak minden külfolyástól, és mely fölött az uralomban hosszú időn a városi patriciusok és hierarchiája osztozott. A patriciusok hatalma a forradalommal megsemmisült; a Bach «Gleichberechtigung»-ja egy fél monarchia bureauxit nyitotta meg számukra,

hol autonomiájukat, előjogaikat könnyen becserélték a nagy hatalmi állásokért és magas jövedelmekért; míg a királyföldre utalt papság feltétlen ura maradt az itt lakozó népnek, melyet ma már kizárólagosan kezében tart.

Középiskoláik tanárai theologusok, kiknek természetszerű és egyetlen célja a gyengébben dotált tanári állást a jövedelmes papi hivatással becserélni; a községben a legvagyonosabb és rendesen legműveltebb ember a pap, ki az iskola, a prädiger és a tanító fölött a felügyeletet gyakorolja, az egyházától — mert vagyoni viszonya teljesen rendezve van és jövedelmének főbb része, a dézma-kárpótlás kamatai, az egyház befolyása alól ki van vonva — csaknem teljes mértékben független.

Alulról állása megingathatatlan; de nem így van felülről — — — arra példát fölmutatni nem lehet, hogy a hívek egy felülről kedvelt papot valaha állásából máskép, mint jobb egyházba el tudtak volna mozdítani; de az ellenkezőre számtalan esetet lehet fölmutatni, hol egy kedvelt papnak állása tarthatatlanná válván, egyházát oda hagyni volt kénytelen.

A község és egyház vagyona elkülönítve igen

sok helyt nem volt, vagy az elkülönítés fölött egy *amabilis confusio* uralkodott. A legjobb gazdák, a legbefolyásosabb egyének Kirchengvatereknek szemeltettek ki, és ugyan ezek a községi ügyek kezelésével lettek megbízva. Ha a lutheranus egyház érdeke a község érdekével összeközösbe jött, az erőhatalmi többség miúdig e részen állott. A szegény község és gazdag egyház theoriája így lett megvalósítva.

A pap a községbe, a község a megyébe vitte be s viszi be a hierarchia uralmát; a népiskolák a melegágyak, s a középiskolák a hidegházak, hogy e növényzet soha ki ne pusztuljon.

Mindaddig az ideig, míg az önfejlődésre szükséges erő meg volt bennök: kultujáruk, iparuk földművelésük emelkedett, sőt fajuk is legalább nem fogyatkozott; de fájdalom már rég, sok tekintetben századok óta, beállt náluk a stagnatio. Építkezésük egy pár század óta megállott; igaz, akkor oly magas niveaura emelkedett, hogy a többi vidékét az országnak csaknem egy századdal vagy még többel előzte meg; de hasonlítsuk össze a mult században emelt épületeket a mostaniakkal. látni fogjuk, hogy sem czélszerűségi, sem takarékosági, sem egészségügyi szem-

pontból nem haladtak semmit, pedig azt állítani még is vakmerő volna, hogy már akkor elérték a zeníthet.

Földművelési tekintetben már éppen hátra-mentek; tagosítás, legelő, erdő elkülönítés még jó formán meg sem kezdődött a szász földön; gazdasági eszközeik pedig 30 év óta alig szenvedtek változást; legtöbb községben a kettős forgás divik; a puszta szőlők, elhagyott gyümölcsösök, kipusztított czihererdők, ősidőkből származó posványos legelők, vízfolyások által összezakgatott hegyoldalak, eliszapolt patak-medrek minduntalan előfordulnak az általok lakott területeken, a nélkül, hogy a javításra vagy pusztulás megakadályozására munka vagy gond fordítatnék.

Len-, kendertermelésük alig egynegyedére szállott le annak, a mi ezelőtt félszázaddal volt. A ló- és marha-tenyésztés körülbelül a leggyengébb, a sertésnek a faja is a legselejtesebb a szász földön; juhtenyésztéssel soha sem foglalkoztak, de ma sem bírnak vele. Takarékoságuk a legindikáltabb reformoknak ellent áll; és így a fősvénység jellegét ölté magára, mely a mezőgazdaságnál a deterioratoria és nem az amelioratoria vezet. Egyetlen haladásuk a komló-

termelésben mutatkozik, melyre nagy gondot és munkát fordítanak.

A szász földműves, ha nem erős is, de kitartó, szorgalmas munkás; éjt-napot össze tesz, fáradtságot nem kimél, nő és gyermek folytonosan segédkezésére van a gazdának; táplálkozásában mértékletes, sőt nagyobb részben zsugori. — A szeszese italoktól tartózkodó, ruházatát csaknem kizárólag maga állítja elő, és ebben a tisztesség s takarékoság között kellő mértéket tart.

És így élt e faj századokon át, megtartva tulajdonait és szokásait a nélkül, hogy akár számban, akár vagyonában gyarapodott volna. mozdulatlanul mintha egy ezelőtt századokkal befalazott kriptából ma lépne ki.

Szokásaihoz való ragaszkodása erősebb, mint értelme; a kik urai voltak és vezették, nem irányt kívántak neki adni, hanem tulajdonaiban, szokásaiban megtartva, a látkört rejtették el előle.

A körülötte lakó székely, magyar és román lakosoknál, az előhaladás vagy visszamaradás számtalan jelenségei mutatkoztak, míg itt csak a mozdulatlanságról tett minden tanúságot. Hasonló és eltérő viszonyok és körülmények között e

svmptomának századokon át mutatkozó egyformasága okvetlen arra kell hogy vezessen mindenkit, hogy egy a prosperálásra, előmenetelre minden feltétellel és tulajdonnal biró faj e megdöbentő óriási stagnatiójának oka vagy intézményeiben, melyek szabad fejlődését, mint vasgyűrű gátolják, vagy szokásaiban, melyeknek megtörésére erkölcsi hátorsága hiányzik, keresendő. És én azt hiszem, hogy ez utóbbiban található ma már meg csupán; mert intézményeik gátló akadályt az idő szerint nem képezhetnek.

Ódon városaik körfalait legnagyobb részben lebontották; tornyos kapuik leomlottak, és mégis minden a régi bent és körülöttük. A megyeszervezés folytán városaik saját kívánságukra beolvadtak a megyébe, és ide nem a polgári elem liktető erejét, pezsgő életét vitték be, hanem a feudális korszak exclusivítását, a már nem létező czéhek privilegiumait, a circumspectus bölcselkedés határozatlanságát, a régi nyárspolgárság kicsinykedését és izgágaságát; a vidéket uralják, de nem fejlesztik. Hiszen kezükben van egy óriási többség, azt mondják: náluk van az értelem, a megye kizárólag az övék, szidják a mi administratióinkat. gúnyosan hányják szemünkre,

hogy községi, megyei lakosaink előmenetelével nem gondolunk, anyagi érdekek előmozdítására figyelmet nem fordítunk; és ha mindez igaz is volna, hát hol mutatnak ők föl ellenkező példát? Hát megyei adminisztrációjuk, mely feltétlenül kezükben van, a középszerűség niveaujára felemelkedett valahol? hát községi és városi ügyeik mind azon betegségek symptomáit, melyekkel minket szeretnek ostromozni. nem a legnagyobb mértékben mutatják-e fel? a corruptió, a hanyagság, értellenség ezer meg ezer esetei, ott, hol ők saját maguk maguknak urai, a magyar regime nyakába varrhatók-e? Találkoztak-e valaha akadálylyal a törvényhozás és kormány részéről, ha anyagi vagy kulturális érdekek előmozdításáról volt szó? Hát az alkotmányos regime alatt ez érdekek előmozdítására mind egységesen tettek-e egytizedrész annyit, mint ez az agyonátkozott kormány? Pedig ez érdekek előmozdítása első sorban társadalmi kötelesség. Hát azok az iskolák, intézetek, miket az állam városaikban állítatott fel, miért ellenkeznek culturalis érdekeikkel? azért, mert nem jók, vagy azért, mert meg lehet bennük tanulni magyarul is, s a zsenge gyermekek szívébe itt nem

lehet a gyűlöletet a magyar nemzet és állam iránt belecsepegtetni?

Gazdasági egyesületeket próbáltak-e valahol fölállítani, és a hol volt. nem külön nemzetiségi jelleget kívántak-e kölcsönözni ennek? A politikai tanok, a miket elvben hirdettek, azok behatottak a népbe, de a szakértelem, a gazdasági tanok, újítások, a egyszóval mindaz, mi ez egyesületek feladatát képezi, hol vert gyökeret? — pedig nagy és terhes teendők várnának ez egyesületekre. Igaz, volt Magyarországon is egy időszak. midőn a magyar nemzet a közélet teréről teljesen leszorítva, ez egyesületekben keresett menedéket és ezekből indított mozgalmat nemcsak gazdasági, hanem nemzeti céljai elérésére is; de a hogy megnyitak a törvényhozás és törvényhatóságok termei, idegen hang nem zavarta ez egyesületek működését. Ugyanezen termék a szász faj előtt bevannak-e ma zárva, és nem használják-e kellőképpen ki nemcsak maguk részére, hanem ellenünk is? és a szabadsajtó saját eszméik propogálására nem nyit-e szabad utat?

Kereskedelmük, iparuk előmozdítására rosszabb helyzetben vannak-e, mint az ország többi részeinek lakói? és okozott-e valaha akadályt kivan-

ságaik elérésében, hogy, mint fajunk, államunk nyílt és titkos ellenei ugyan egy lélekzet alatt szidalmazva minket, kérték az állam és kormány támogatására? Mi követünk-e exclusiv, partialis, chauvinisticus politikát, kik az állam, a közérdek szempontjára helyezkedve, oldjuk meg vagy intézzük el a kérdéseket, vagy azok, a kik individualis, helyi, partialis, előítéletes szempontra helyezkedve az állammal és közérdekkel állandó özszeütközésbe jönnek?

A magyar iparba és kereskedelembé befért — valamint az országos kiállításba — minden köztünk lakó fajnak ipara és kereskedelme, a melynek individualis jellegét nemcsak elnyomni és eltitolni nem kívántuk, hanem annak kiemelésére mindent megtettünk; de a szász ipar- és kereskedelembé még a saját területén fejlődött se fér bele egészen, nemhogy az államé. A kiállítás legjobb tanúsága ennek; mert csak az jött hozzánk, mit a szász ipar és kereskedelem ez idő szerinti szószólói nem tudtak otthon marasztani. A mely ipart és kereskedelmet politikai faji érdekek sugalmaznak, az nem lejtön, hanem mélység szélén áll, melyből nincsen sem kikapaszkodás, sem feltámadás. Brassó, Szeben. Segesvár ipara

valjon méltóan volt-e képviselve, arról feleljenek azok, kik mindezt elkövették vészhozó politikájuk mellett, és meglévő iparuk ellen. Az Antwerpenbe küldött régiségeik és iparczikkeik gyenge kárpótlást fognak nyújtani és vajmi kevés kilátást pangó iparuk emelésére.

És mindezekért mégsem pusztán őket, hanem méltán magunkat is hibáztathatjuk, mert az, a mit itt leírtam, nem futó jelenség, nem egy most *deux ex machina* módjára előállott állapot, hanem évek hosszú sorának rendszeres fejleménye.

Ezen fejlemények megakasztására, szerencsétlen és veszedelmes irányzatuktól való elterelésre, politikai, socialis, kereskedelmi, közgazdasági, culturalis viszonyaik rendezésére, tisztázására az államhatalom részéről vajmi kevés vagy éppen semmi sem történt.

Minden királyföldi megyében a kormány által általában a kormány egyes tagjai által megannyi külön politika folytatott eddig és üzetik ma is. Egyik megye kérlelhetetlen magyar politikát lát magában érvényesülni, hol megalkuvást nem ismernek, kibékülést meg sem kísérlenek soha, hol a rakonczátlan elem megzabolázását hatalmi eszközzel, ha kell, mindig készek foga-

natba venni. A másik megye meg azt látja, hogy itt minden szabad, a főispán egy tehetetlen báb, ki a felülről jövő rendeleteket végrehajtja, ha tudja, és ha megengedik neki otthon; az államhatalomnak nem expositurája, hanem paródiája ily esetben a főispán. A harmadik megye diplomatiával kormányoztatik, a kérdések nem megoldatnak, hanem megkerültetnek, az egész adminisztráció egy taktikai fölvonulás mindkét részről, hol a győzelmet egyformán vindicálja magának mind a kettő, és mind a kettőnek igaza is van, a mennyiben a közügyet, az állam és kormány tekintélyét alaposan agyon is ütik kölcsönös közreműködés mellett. A negyedik megyében a bureaucicus formák megtartása mellett teljes szigorral hajtatik végre minden törvény, minden rendelet; itt kétféle ember van, egy a ki cselekszik, a többi a ki szenved, de mindenki hallgat.

Az egyik megyében magyarul írnak, és beszélnek minden nyelven, a másikban csak magyarul nem írnak és nem beszélnek, a harmadikban még magyarul is beszélnek ellenünk, a negyedikben mindenféle nyelven hallgatnak szabadon, írnak pedig csak kék papirosra magyarul.

A közoktatásügyminiszter állit föl a szász földön

magyar iskolát, a melyeknek nincs szász hallgatója, a kereskedelmi miniszter segélyez gazdasági iskolát, a melyik a Schulverein comissionáriussa; közraktár felállítását teszik lehetővé az Albinának: a lutheránus egyház állami segélyezésénél a püspökségnek adnak döntő befolyást; kiterjesztik a papság hatalmát és ugyanegy lélekzetvétellel panaszkodnak hatalmi tulkapásai ellen.

Húsz év eltelte alatt közömbösen tekintenek arra, hogy a szászföld és a vele szomszédos területek ipara, kereskedelme, egyoldalulag és kizárólag a romániai fogyasztás alapjára fektetessék; egy intő szó, egy ellenkező intézkedés ezen irányzattal szemben nem történt, a míg egy szép, derűs napon a mosolygó égből alácsap a menydörgős menkő, hogy vámegyesség helyett tessék a vámháború. Most már bezzeg van magyar állam, a melynek hivatása, de kötelessége is — az én nézetem szerint is — ezen nagy területek iparának és kereskedelmének segélyezésére jönni.

De nem okosabb cselekedet lett volna-e egyfelől az állam részéről, másfelől a kereskedelem és ipar tényezője részéről ezelőtt 5—6 évvel, a midőn Románia már a vámháború előkészítésére az intézkedéseket megkezdette, annak a tudatára

jutni, hogy van magyar állam, a melyiknek módjában és hatalmában is áll saját érdekeit és ezzel a szász ipar és kereskedelem érdekeit megóvni, és ez okból úgy az új piac megkeresésére, mint a különböző átalakításokra az ipar és kereskedelemnél oly lassú átmenet teljes keresztülvitelére a szükséges időt felhasználni, a módokat és eszközöket rendre kézbe venni, mint most kapkodni a vízben szétszórt gerendák után, melyeknek egy része még szalmaszálnak se válik be?

A ki a maga érdekei megvédésére sem képes, hogy lehessen attól másnak oltalmat várni? A magyar állam, a magyar kormány, a magyar társadalom, melynek úgy ki, mint kelet felé csak gyengeségeit ismerik, miként tekintessék az erőforrásának azok által, kiknek eddig folytatott politikája éppen a magyar állam gyengeségére és tehetetlenségére vala építve?

Ha alkalmatlan volt a szászok magatartása a kormánynak, a magyar társadalomnak, akkor e maroknyi faj komoly súlyát vontuk kétségbe, és jelentőségénküliségének felhánytorgatásában dobzódtunk; ha túlkapásaik már veszélyessé, gyűlöletük intensivitása kétségtelenné, ellenségeskedésük

rendszeres és kibékíthetetlen volta szembeszökővé vált, akkor egyszerre hatalmassággá fújtuk föl, melylyel csak megalkudni vagy háboruszkodni lehet. Pedig a két felfogás közül egyik sem igaz.

A szász hierarchia türhetetlen volta, a hatalomban és önkénykedésben való mértéktelensége, a volt bureaucratia merevsége, tehetetlensége, exclusivitása és túlkapásai az egész fajt állandó elkese-
redésben tartotta önön magával szemben; mi pedig a helyett, hogy a népet magát segítettük volna ezen hatalmi körök túlkapásainak leküzdésében, mindazokért, miket nem a faj, a nép vétett ellenünk, hanem a hierarchia és a szárnyaszegett bureaucratia, a fajt, a népet tettük felelőssé, alá-
bele kergettük a szász fajt és népet azoknak karjai közé, kiktől őt megmenteni még egyetlen óhajításunk volt a közel multban. A papságot a püspöknek, a fajt a papságnak és theologusaiknak szolgáltattuk ki; velünk összeveszett a hierarchia és bureaucratia, mi összevesztünk a néppel. Oly ügyes taktikát sikerült követnünk hogy a míg a 70-es évek kezdetéig két hatalmas erős párt, az ó szászok és új szászok állottak egymással szemben, ez utóbbi föltétlen ragaszkodással a magyar faj, nemzet és a haza iránt. ma csak egy létezik

hivatalosan, a mely gyűlölködésben, elbizakodottságban és ellenségeskedésben a régi ó szász pártot is túlszárnyalja. Sokat tettek ők, de többet mulasztottunk mi.

Ha úgy állanak a dolgok az úgynevezett szász földön, a mint itt leírtam, akkor az itt mutatkozó bajok orvoslására azoknak fölismerése vezet. Egy conformis, igazságos, nem létovázó, hanem céltudatos politika az, a mi egyedül, bár lassan és fokozatosan de sikert fog eredményezni.

A szász universitás és szász vagyon kérdése nagyfontosságú és horderejű kérdés a szász földön; ez a vagyon, mit őseik hangyaszorgalma, egyesek nagylelkű áldozatkészsége századok alatt hordott össze, nem szabad, hogy elkallódjék, vagy hogy céljától elterelve, akár a fajra, akár az országra egyformán káros üzelmekre fordíttassék, az alapítványok akár természetükből, akár rendeltetésükből kiforgattassanak.

A szász universitás jótékony hatásának a volt királyföld minden lakójára különbség nélkül kell kiterjednie; a miből azonban legkevésbé sem következik az, hogy akár az alapítványok rendeltetési céljaiktól eltereltessenek, akár a tulajdonjog a legkisebb mértékben is

kérdéssé tétessék. Az államnak az ellenőrzési jogot feltétlenül kell gyakorolnia; de ennek semmi esetre sem szabad az intézkedési jogba átmenni, úgy hogy az universitás törvényes többségének határozatai azon esetekben, ha azok jogszerűek és az alapítványok természetének megfelelők, feltétlenül foganatosítandók. Ott, a hol ez iránt kétely merül föl, a kormány vető-jogát mindaddig kell hogy gyakorolja, míg vagy a kétely eloszlattatik, vagy a határozat a jog és az alapítványok céljának megfelelő módon módosittatik. Ezen túl csak egyetlen esetben mehet a kormány, ha t. i. a világos törvénnyel és az alapítványnak minden félreértést kizáró célzatával szemben hozatnék többségi határozat; a mennyiben ily esetben, a törvénytelen határozatot megsemmisítve, az is jogában áll a kormánynak, hogy az universitást a törvény feltétlen végrehajtására utasítsa.

És hogy ezen joga az állam kormányának épen megtartassék, ez nem magyar állami érdek első sorban, hanem a szász universitás és az alapítványok érdeke.

Bármennyire is terjesztik lelkiismeretlen agitátorok a hamis tanokat, azt még sem fogja senki elhinni, hogy a magyar állam érdekeivel ellenke-

zik az. ha egyes fajok culturalis céljaik előmozdítására alapokkal bírnak, legkivált a midőn ezen alapok czélszerű, üdvös és helyes kezelése és azoknak az állam érdekeivel nem ellentétes irányú fölhasználása iránt az ellenőrzés az állam kezében van.

Egy minden irányban czéltudatos politikának érvényesítése az, melylyel ugyan szemképráztató eredmények eléretni az első pillanatban nem fognak, sőt itt-ott új complicatiók, új kellemetlenségek és surlódások is támadhatnak; de lassan, fokozatosan és végső eredményében az erdélyi részekben lakó szász faj a magyar nemzettel össze fog olvadni, ha nem is nyelvileg, a mire nem törekedett józan politikus eddig sem, hanem hazafiságban, az állam, a monarchia érdekeinek megszilárdítására való törekvésben, államunk szellemi és anyagi fölvirágzásának előmozdításában.

Függő kérdéseket fennhagyni, ha a további összeütközéseknek elejét akarjuk venni, nem szabad.

A szász universitásnak még függőben lévő kérdéseit el kell intézni, és a törvényhozásnak ezen elintézés módját, a megállapított szabályzatoknak bejelentése által tudomására kell hozni.

Annak a veszélyes és tehetetlen irányzatnak, mely mellett úgynevezett elvi kérdéseknek fölfűjt lényegében minden jelentőséget nélkülöző apró differentiak évszámra fentartattak, meg kell szünni, mert eme differentiaknak és conflictusoknak ápolgatása az a forrás, melyből az egyetértés megzavarására az államkormány és az universitás között, és az agitálásra a szász népben, mindig új erőt merítettek azok, kiknek sem az állam, sem a szász universitás érdeke nem, hanem saját hatalmi vágyaik lebegnek szemeik előtt.

A szász községnek föl kell szabadulnia a szász egyház gyámsága és nyomása alól. A községi ügyek ugv vagyoni, mint egyéb dolgokban, a legmerevebben elkülönítendők az egyháztól.

A községi életnek amaz erős, hatalmas alapjai, melyeknek nyomai már a XIV. században mutatkoztak a szász községekben, a XVII. században pedig legmagasabb fejlődésükre jutottak, de azon időtől fogva, mint a régi várak alapjai, dudva, gyom, kúszó növények által eltakartatnak és porladozás meg szétmállás elé indulnak, megtisztítandók ezen pusztító növényzettől, a porladozó kövek kidobandók és az egész alap restaurálandó, hogy belőle a mai kor igényeinek megfelelő köz-

ségi élet fakadhasson. A szász községben ma is sokkal nagyobb mérvben létezik az előfeltétel a községi élet kifejlődésére, és inkább bírja az alkotó faktorokat a szász község, mint a többi része Erdélynek; éppen ezért ezekre igen nagy súly fektetendő.

A község az, hol biztosan és állandóan hozzá lehet férni a szász fajhoz, a nép érdekei. Óhajai itt leghatályosabban elégíthetők ki, és az itt elért eredmények oly természetűek, melyek a nép érdekeinek kielégítése mellett mindig egy nagy állam érdekeit mozdítanak elő.

A hazafiság, az állampolgári öntudat, itt ébredhet föl; erőteljes községi élet mellett az egyesek helyzete természetszerűleg javul, az egyesben a községhez való ragaszkodás föltámad; saját jogait, érdekeit védve, a közös jog és érdek iránti tisztelet ösztöne fejlík ki benne; a kerület, megye az állammal rendszeres állandó és világos contactusba jut, az administratio iránt fogalmat nyer, és lassan, egy élő atommá fejlődik minden polgár azon testben, a melyet nemzetnek neveznek; nem pedig pusztító gombává, a mint volt sok helyen ez ideig.

Igaz, ez talál minden községére a magyar államnak, de azért emelem itt kiválólag ki, mert

egy egészséges községi élet kifejtésére, mint fentebb is jelzém, a volt királyföld csaknem minden szükséges faktorról bir, másfelől pedig erős és változhatatlan meggyőződéseim szerint a nemzeti-ségi veszélyes agitatók megtörése, a fajgyűlölet kiirtása sehol sem eszközölhető sikerrel, csakis a községi életben.

Nemzetiségi törvény, előjogok adása, az agitatók lekenyerezése, a hatalommal való megfélemlítés, az üldözés, érdekek mesterséges kijátszása, elszegényítés, egyszóval az itt előszámlált és elő nem számlált módok egyike sem fog komoly eredményre vezetni, és a bajt, melynek megszüntetésére használnak, nem csillapítani, hanem fokozni fogjuk. Csakis egyedül az érdekközösség megtalálása a különböző fajú lakosai között ez államnak, az ember, a polgár jogainak tiszteletben tartása az a varázs szer, a melylyel a gyűlöletet el lehet enyésztetni. Hogy érezze magát otthon a hazában az, kinek nincsen otthona a községben, melyben lakik? Az élet közvetlen nyilvánulásai gyakorolnak mindenkire, tudós és tudatlanra egyformán maradandó befolyást; a távol remények a napi hiányokat nem pótolják; a nép az élet örömeit nem keresi meszszi, ha azok a köz-

vetlen közelben follelhetők; a megelégedett községi lakos aspiratiói nem azok már az államéletben, mint azé, a ki azért keres hazát, mert nincs otthona a községben.

A milliók érdekeit többé-kevésbé ki lehet elégíteni a községben, s a ki megelégedett, biztos hajlékba vonulhat itt: az nem fog bekiváncozni azon légvárakba, melyekbe csak úgy juthat be, ha a meglévőt előbb romba dönti. A nemzetiségi torzsalkodások, üzelmek, aspiratiók nem törvények, nem hatalom által fognak egyszer megtöretni, hanem a községi életben; azért ott is kell a csatát elfogadni, a hol a győzelem későn bár, de okvetlen be fog következni.

* * *

Az erdélyi részek lakóinak valamivel több mint felerészét románok képezik. Történelmi bűvárlatokra, melyek rég letűnt századok szájhagyományaira vezetnek vissza, e munkában reflectálni nem fogok; de azt kikerülhetetlennek tartom, hogy e faj fejlődésére saját hazájában és ezzel parallel az erdélyi részekben egy pillantást vessek.

Románia azon időtől fogva, mióta a magyar faj Pannonia földjére bevándorolt, e század utolsó feléig mindig valamely szomszédos állam fenható-

sága alatt állott; ezzel nem azt akarom demonstrálni, mintha ez államnak és népének a szabadságra és függetlenségre való jogai csorbulást szenvedtek volna; nem, mert ez minden államnak és nemzetnek elévülhetetlen s a politika ingadozásaitól teljesen független joga; hanem azt, hogy önálló és természetszerű fejlődésében többé-kevésbé, de mindig gátolva volt.

Abban a századokra nyúló tusában, mely Magyarország és Törökország között vivatott, egyik állandó küzdőtér Románia vala; mely e szomorú időkben nemcsak a mi sorsunknak, hanem exponált helyzeténél fogva a török rabigába hajtott tartományok sorsának is osztályrészese volt. Annak, ki e viharos idők történelmével foglalkozott valaha, sem a bámulatot, sem a rokonszenvet nem lehet megtagadni attól a fajtól, a mely fölött e századok összes viharai átvonulván, szívóssága és nagy ellentálló képességével magát egy jobb kor bekövetkeztéig fönntartani bírta.

A nyugot feudalistikus intézményei a magyar fölfogáson átszűrve, a kelet egyéni uralomra fektetett zsarnoki formája becsempészte magát államéletébe, és egy csekély számú kiváltságos osztálynak adta kezébe a földet és hatalmat egyaránt.

Nem törvény, nem jog, hanem egy előállott tényleges állapot folytán a nép nagyrésze a rabszolga és jobbágy között ingadozó helyzetbe süllyedt; Moldva egyes részei és a kevés számú városok lakói képeztek ez alól némi kivételt, a nélkül azonban, hogy ezek is egy biztosított jogállapot védelme alatt lettek volna.

A török fenhatóságnak demoralizáló voltát eléggé ösmeri minden európai ember, ki a keleti népek történelmével foglalkozik: így tehát nem ejtethet senkit bámulatba az, hogy ha itt főlemlitem, hogy a román nép sorsa azon kevés hatalmasok kezében, kiknek hatalma is mindig ingadozott az árulások és intriguák szerint, csak valamivel volt jobb az iga-vonó baroménál. A magára hagyott, tudatlan papság nem a vallás, a fölvilágosítás szövetségével világította meg a nép elméjét, hanem a babona, a vak fanatizmus korbácsával ostorozta vak engedelmességre, tehetetlen önmegadásra.

Ez vala az állapot a 48-diki időszakig Romániában.

Tekintsük most már a románok állapotját ez ideig az erdélyi részekben. A székely és a szász az erdélyi részekben kiváltságos nemzet voltak. Az ország többi részének lakói, mint nemesek

nemzeti különbség nélkül alkotó részét képezték az államnak és minden jogokban egyformán részesültek. Egész oláh községek lakói ruháztattak föl magyar nemességgel; a nemességgel bíró oláh eredetű családok száma ezrekre rúgott. A bányavidékek lakói külön privilegiumokkal bírtak, ezeknek nagy része pedig román volt. A régi várjobbágyok törvénybiztosította jogai, valamint a kincstári jobbágyok és taxalisták előnyös helyzete a többi jobbágyok fölött, magyarázatra nem szorul.

A katonai végvidékek szervezésével a naszód-besztercei, a fogaras-szebeni románok helyzete egyforma lett a csiki, háromszéki s aranyosszéki székelyekével. — Az itt előszámlált kiváltságos helyzetben volt románok száma pedig az erdélyi részek összes román lakosságának több mint felét foglalja magában.

De tekintsük a többi román lakosságnak is a helyzetét; Erdély leggazdagabb részeit túlnyomó számban románok lakják. A Szamos völgyének egy nagy része, a Marosmente Maros-széktől Erdély határáig, a Nagyküküllő mente Udvarhelyszéktől kezdve annak a Marosba ömléséig mind nagy részben románok által lakott föld; a Mező-

séget, Erdély éléskamráját pedig, a volt nemességet kivéve, kizárólag románok lakják.

Az urbéri rendezések folytán a jobbágyok kezén levő föld csak apadt, de nem szaporodott; mi arról tesz tanuságot, hogy a mult időkben még az allodiunok nagy részét is a jobbágyok bírták, tehát a 48 előtti időben vagyoni helyzetök semmi esetre rosszabb nem volt.

A legszorgosabb kutatások mellett is arra egyetlen példát sem lehet fölmutatni, hogy a földesurak által a román jobbágyok kitelepítettek volna. Hanem arra igenis, hogy a magyar lakosság úgy egyesekben, mint tömegesen egész nagy vidékekről kitelepített vagy elűzetett; a Mezőség Szolnok, Doboka, Kolos, Torda, Felső- és Alsó-Fehér, Hunyad megyékben e jelenség számtalan példájára akadunk.

A legnagyobb jobbágy birtok-állományok e vidékein voltak az országnak. Nem szórványos eset az, hogy a volt urbéres 120 catastralis hold birtokot kapott a fölszabaduláskor kezére.

Számában szaporodva, vagyonában gyarapodva érte el Erdély román lakossága a 48-diki forradalmat. Igaz, lehettek és voltak is esetek arra, hogy a volt urbéresek a földesurak, de leg-

inkább tisztjeik által rossz bánásmódban részesítettek; de a ki igazságos bíró akar lenni, hasonlítsa össze azon atrocitásokkal, melyeket a szomszéd Romániában a bojároktól a föld népe átszenvedett, és a melynek jajkiáltásai a Kárpátokon át hozzánk áthatottak.

Talán culturális fejlődésében akasztottuk meg a népet? Tegyenek hát erre is összehasonlítást Románia 48 előtti lakossága és a mi román lakosságunk culturális állapotja között, mi szivesen kiálljuk a bírálatot.

Nem voltak iskoláik, intézeteik. hol gyermekeiket nevelhették volna? — Erdély területén mindenkinek nyitva állottak az iskolák kapui, a népnevelés a felekezetek kezében volt; a mi eredményt föl birtak mutatni. az az ő érdemük, a mi stagnatio, visszaesés vagy hanyagság mutatkozott, az az ő bűnük volt mindig. Ki gátolta meg őket abban, hogy papi semináriumjokat, tanító képezdájüket, iskoláikat ne fejleszszék? érseiknek, püspökeiknek, papjaiknak a felekezeti ügyekben és így az iskolák fölött is nem volt-e csaknem korlátlan hatalmuk? A székely föld, szász föld lakói átlag voltak-e a multban és vannak-e a jelenben előnyösebb anyagi helyzetben, mint ez országrész

román lakossága? A székely cultura nem e faj munkaverejtékéből fakadott-e? voltak-e nékiek gazdag oligárcháik, kincsekkel biró főpapjaik, kik gazdag alapítványokkal vetették volna meg e faj culturájának alapját? Nem az egyesek összerakott filléreiből emelkedett-e minden culturalis intézményük? A szászok szorgalma, szivóssága nem vetette-e meg alapját felekezetük és iskoláik fölvirágozásának? Ha ez igaz, akkor, mielőtt vádat emelnének a magyar elnyomás ellen, szóljanak magukba és keressék a hibát ott, hol bizton megtalálható: a nép indolentiájában, hogy ne mondjam, a vezetők lelkiösmeretlenségében.

Vádat emelnek minduntalan a magyar elnyomás, a magyar elszegényítettetés ellen a 48 előtti időszakokra. Sőt 48-ban a fanatizált tömegnek gyilkot és üszköt nyomtak kezébe azok, kik saját mulasztásaik bűnét a magyar faj vérében akarták lemosni és emlékét a magyar békés polgárok lakjaival együtt elhamvasztani. Tekintsenek vissza Romániának 48 előtti történelmére és benne a román lakosság sorsára, és akkor mondjanak ítéletet a mi mostoha bánásmódunk fölött; pedig beléletük kizárólagos intézői Romániában nem a magyarok, hanem saját fajuk tagjai valának.

Nyelvük, melynek gazdagsága és zengzetesége iránt kétséget nem támasztánk vala, a maga eredetiségében és tisztaságában nem Erdély bércei között tartatott-e meg? A bojárok elfrancziásodott idiomája, a nép sok helyütt érthetetlen tájszólási zagyvaléka között az erdélyi oláhoknál megőrzött román nyelv szolgált nyelvtisztításuknál vezérfonálkép.

A hasonló állásban lévő magyarnak vagy székelynek 48 előtt jobb sorsa, mint a románnak nem volt. 48 után egy hosszú időn át a mindent megsemmisítő centralizációval fogtak a mi pusztításunkra kezdet, a német nyelvet tördelve igyekeztek a magyar és oláh nyelvet egyformán hontalanná tenni az erdélyi részekben. Hol van egy panaszszuk, melyet nemzetiségük, fajuk és nyelvük pusztításáért emeltek a Bach vagy Schmerlig regime ellen? Pedig ezen regimek káros pusztításait a monarchiát lakó összes népfajok, kivéve a románt, élénk szavakkal panaszták föl.

A népek szabadsága, államunk alkotmánya, a nemzetek és fajok aspiratiói mind megsemmisültek azon iczi-piczi kis hatalom előtt, melyet a prefectek, consulok, praetorokból k. k. adjunc-tokká, Vorstherekké, Obergerichtsrathokká pro-

moveált egyéneik rövid időre akkor elnyerni bírtak.

Miért hisznek ugyan azoknak ma román törekvéseiben, kik egy pár évtizeddel ezelőtt Bachnak meg Schmerlingnek segítettek úgy a magyart, mint az oláhot pusztítani Erdélyben?

Az alkotmányos aera bekövetkeztével, nemcsak fátyol vettetett a románokkal szemben a múltra; hanem a nemzetiségi törvény meghozatalával aggályaik elosztatására, minden képes és képtelen egyéneiknek úgy mondani inventárium szerint való átvételével a hivatalokban több történt, mint a mennyit az állam jól fölfogott érdeke rendes viszonyok között megengedhet.

És mi vala erre a válaszuk? A magyar állam kormánya által kinevezett és megerősített érsekeik és püspökeik védszárnyai alatt hintették a gyűlölet magvát, papjaik, tanítóik a román népfaj közété, a magyar állam, nép és kormány ellen egyformán. Irni, olvasni, vajmi kevesen tanultak meg iskoláikban: de gyűlölni mindenki. A theológia, pedagogia el lett papjaik, tanítóiknál hanyagolva; ebből majd mit sem vittek az életbe, de a socialistikus, communistikus tanok rendes fölszerelését képezték azon agitatorok ezreinek, kik

a papi palást vagy az iskolatanítás hivatása mögé rejtették valódi, perniciosus, önként vállalt missiójukat.

A bizalom azon ezer meg ezer szálait, mely a föld népét az államhatalomhoz és a volt földbirtokosokhoz kötötte, rendre-rendre mind elvagdosták, hogy azokat megvalósíthatatlan dáco-román álmukhoz csatolják.

A szolgaság hitében tartják a népet, hogy a meglévő szabadságát megbecsülni nem tudván, gondolkodás nélkül dobja oda, ha hiu álmaik megvalósítására kerülne a sor.

Sokszor elgondolkoztam már, vajon nem vagyok-e igazságtalan az erdélyi román faj törekvéseinek megítélésében? A keresés nem megfelelő szó, kutattam, hogy egy hazafias irányzat téveteg nyomait, vagy legalább látszatát leljem föl azon actióikban, a melyek náluk spontán keletkeznek. Fájdalom, ez mindeddig nem sikerült.

Nem a nép egyeseit értem én, kiket elidegeníteni még nem sikerült tőlünk, és kik individualiter ragaszkodnak hozzánk és államunkhoz, hanem értem azokat az aktiókat, hangokat, melyek a román faj nevében és firmája alatt nyilvánosságra jönnek az országban, vagy lappangnak,

mint a titkos betegségek a nép csoportjaiban; ezekben hiányzik a hazafias hang. az államfenn-tartó eszme, egyszóval az, mely minden diver-gentiája mellett a törekvést egy állam és egy politikai nemzet keretében jogosulttá teszi.

Nem a fajnak, nem a nyelvnek, nem a nép-nek keresnek érvényesülést, hanem pusztulást és halált lehelnek mind arra, mi rajtuk kívül áll.

Századokon át versenyzett a magyar és az oláh az állam fenntartásában egymással; pedig akkor kisebbik érdeke volt ebben az oláhnak; ma, a hol az érdek egyenlő, még a mi karunkat is le akarja fogni.

Értem azt és igaz is, hogy a független, sza-bad Románia az egyetlen garancia a román faj fönnmaradására; de ez nekünk magyaroknak is főérdekünket képezi. A hatalmában, erejében meg-csorbitott Magyarország nem Románia erősbödé-sére szolgál; hanem annak pusztulását okozza. Az orosz hatalom sphaerájába esik még jelenben Románia és a nagy szláv áramlat ductusába; ezen hatalmi sphaerát megtörni, az áramlatot föl-tartóztatni, ha Romániának elsőbb, de monarchi-ánknak és ebben Magyarországnak nem kisebb érdeke. A független, szabad Romániának, még ha

nagy hatalom volna is, a mi nem, gondosan kellene kerülni minden oly eszközt, mely az osztrák-magyar monarchia gyengítésére, a magyar állam vagy nemzet hatalmának, sulyának kisebbitésére vezethet. Ha az az örült álom valaha beteljesednék, hogy az erdélyi részek Romániához csatoltassanak, ez volna a független, szabad Romániának utolsó napja.

Az Elzász-Lotharingia elfoglalásából származott consequentiákat ez esetre még alkalmazni sem akarom. A nagy német birodalom ezen hódítástól beteg, még a nagy Moltke is 50 évet számít ezen nehéz falat megemésztésére. Erről okoskodjanak, kik álomfejtéssel foglalkoznak.

Erdély elfoglalása egyértelmű a monarchia szétrobbantásával, a magyar nemzet megsemmisítésével; de egyértelmű a német hatalom megtörésével és azzal, hogy a nagy Napoleon mondása beteljesüljön, miként Európa kozák lesz. És ha erre van Európa összes népeivel szemben az orosz czárnak ereje, hol lesz akkor a Daco-romániáról festett álmkép? Bizony jó lesz elimádkozni mindennap kétszer a daco-román uraknak: «uram ne vigy a kísértetbe, de szabadíts meg a gonosztól».

A szabad Romániának egy nagy iskolát kellene nyitni. hol minden hazafiatlan gondolkodású, erdélyi román a magyar hazafiságra kitaníttassék; mert a román nemzetet és államot legfőbb érdekében és legfontosabb törekvésében éppen úgy lehet szolgálni e monarchia határain belül, mint magában Romániában; és én merem állítani, hogy a magyar osztrák monarchia népeinek a független Románia fenntartásában mindig fog annyi része lenni, még ha oly ügye-fogyott külpolitikát csinál is, mint eddig, mint a mennyi része lesz Romániának magának. Igazat adok én abban, hogy mi vajmi keveset tettünk arra, hogy megértsenek a románok itt bent, és megértsenek kint. A bent folyó agitatókat vagy kicsinyléssel tekintettük, vagy neki-neki iramodva eszelősök, meg lelketlen népbolondítókból olcsó martirokat csináltunk; kint lévő képviselőtünk pedig a kellelten, föltolt jó barát és a tehetetlen, tekintélyt nélkülöző ellenfél maszkját cserélgetve támolvgott a podu magossujon. (Bukarestnek a Ballplatznak megfelelő helye).

Arra, hogy fajának elnyomására, nyelvének kiirtására vállalkozzék becsületes oláh ember, még ha oly jó magyar hazafi is, én elképzelni nem tudom; de azt jogosan elvárom minden román

ajkú lakosától ez országnak. hogy saját faja és nemzete föntartásáért államunkhoz és nemzetünkhöz szilárdan ragaszkodjék.

Tanulja meg az állam nyelvét. ha annak ügyei elintézésében részt akar venni, és ne gátolja ennek terjedését. mert ezáltal első sorban magának tesz kárt. másodsorban pedig saját nyelvének érdekeit veszélyezteti; mert, ha a román nyelv gát akar lenni az államnyelv terjedésével szemben, akkor bizton várhatja. hogy el fog söpörtetni ez a gát. mivel oly tehetetlen nemzete nincs a mai világnak. és mi sem fogunk az lenni, a mely eltűrje, hogy az állam nyelvének terjedése elibe gátat merjen valaki emelni — — — de ha gát nem fog lenni. akkor a magyar fajnak és államnak érdeke lesz mindig a közte lakó nép-fajoknak kincseit és ezek között nyelvét is megőrzeni.

Teljes bizalmatlansággal tekint ma mindenki a román ajkú lakosságra az erdélyi részekben, csaknem egyforma megítélés alá esik az úgynevezett jó oláh mint a rossz. és mi ennek az oka? Az, hogy nincsenek öntudatos, céltudatos politikusaik. nem léteznek az állam keretében. az alkotmányunk szellemében megoldható törekvéseik. Negyedik nemzetnek akarnak fölvétetni; hiszen

ma már második sincs. hogy lehessen negyedik? alkotmányunk csak egy politikai nemzetet ösmer Magyarország földjén. mely magába foglal minden fajt, és ez a politikai nemzet egyforma jogokban és kötelességekben részeltet minden polgárt, de a míg élni fog, nem osztozik senkivel.

Az erdélyi census képez egy állandó sérelmet; de ez a sérelem csak képzelt dolog; hiszen nem a Nádasdy alkotmánya a magyar közjog kutforása — ez magában egy merénylet volt alkotmányunkon, hanem — 48-diki törvényeink. A census ezen alapon áll; lehet a census kérdésén a magyar törvényhozásnak mindig változtatni; de valjon mikor lesz ezen változtatás indicált. akkor-e, a midőn a census leszállításával azoknak száma, kik az állam- és nemzetellenes törekvések kétségtelen hiveinek mutatják magukat. lényegesen szaporíttatni fog, vagy akkor, a midőn e tanok és törekvések elenyésztével az állam, a nemzet jogai védelmére kész hazafiaknak nyittatik meg a sorompó? Én azt hiszem, hogy a román faj érdekében is bevérandó lesz ez utóbbi idő, és hogy ez mielőbb bekövetkezzék. az inkább függ ország-részünk román ajkú lakosaitól, mint tőlünk.

A választási jog kiterjesztése mindig lépést

tart a polgárok culturalis fejlődésével, és ennek határt mindig az államalkotó elemek bevonása szab; ezen a két czímen tessék követelni; a czímek jogosultságra, ha a tények igazolják. tagadó választ a magyar törvényhozás bizonynyal nem fog adni.

Felekezeti ügyeik, iskoláik kérdése, komoly panasz tárgyát nem képezhetik. autonomiájuk teljes sértetlenségében fenn áll. az állam felügyeleti joga inkább papiroson áll csak, mi az államnak is nagy kárára van; de sokkal nagyobb kárt okoz nékiek maguknak. A tudatlan, míveletlen papok száma százakra rug; nem tudván ezek beszámolni komoly elhivatásukban végzett munkájukról. vakondok-munkájuk eredményeire hivatkoznak; iskoláik, no erről ne szóljunk... Ha román culturának ez a mértéke, akkor ne mérjük meg ezt, mert a nép, mely saját gyermekeinek nevelésügyét ennyire képes elhanyagolni, nagy betegségben szenved, s ezt a betegségeét nem orvosok, hanem kuruzslók kezelik.

A magyar államnak a civilisatio, tudomány, fölvilágosodás nagy eszközeivel kell hatalmát benn megállapítani. Századok mulasztásait kell hogy magunknál és a köztünk lakó fajoknál helyre hozzuk; az oly nép. melynek sem szívéhez, sem

fejéhez hozzáférni nem lehet, az nem kormányozható; és bármennyire idealistának nevezzenek is azok, kikre a félmiveltség ez utóbbi időkben reáijesztett, mégis nyíltan kijelentem abbeli nézetemet, hogy nekünk a nagy tömeg áthathatatlan lesz, a mig tudatlanságában megtartatik. Inkább elviselhető a félmiveltség túlcsapongása egy darab időn át, mint a megközelíthetetlen butaság, mely lelkiösmeretlen emberek kezébe kerül mindig, és mely csak két érzékkel bír: a félelem és vak düh érzékével. A román faj culturalis emelkedése nemcsak román, hanem magyar érdek is; a mekkora teret a fölvilágosodás szövétneke be fog világítani, akkora darab hódol meg a magyar állameszmének; a hánynyal szaporodik a tudomány és civilizált emberek serege köztük, annyival fog apadni az izgatok és fölizgatottak száma.

Az ifjú Románia sok tekintetben szolgáltathat nekünk követésre méltó példát: a szívós ragaszkodás a fajhoz, nemzeti és állami érdekeinek kérelhetetlen érvényísítése mindenkivel szemben, pihenést nem ösmerő tevékenysége a közélet mezején, mindezek tiszteletreméltó tulajdonságok, még ha ellenünkben érvényesülnek is. Románia vélünk két helyen találkozik, hivatalosan az

osztrák magyar követségnél, társadalmilag az erdélyi fürdőkön; e helyekről mindig a legkellemetlenebb benyomás alatt távozunk egymástól.

Követségünk útján sem politikailag, sem társadalmilag egy árva lelket is Romániában meg nem nyertünk; azt tudják Románia intéző körei, hogy Románia bizonyos érdekeit nekünk nolens volens tánogatnunk muszáj; mi ennél többet nem offerálunk, ők ennél többet nem követelnek, és magunktartásából azt, mi javukra szolgál úgy fogadják, mint köteles tributumot; a mi ellenük szól: mint megvalósíthatatlan, gyerekes fenyegetőzést. Szerbia, Bulgária követelései, ohajai komoly mérlegelés tárgyát képezik Romániában, mi ott számításba sem jövünk. A casus belli kérdését saját érdekünk tanácsolja, hogy kerüljük; ha ezen túl tennők magunkat: az esetben mielőtt fegyvereinket összemérhetnők Európa nagyhatalmait gyűjthetjük nyakunkba. Romániának igen nagyok, Európának igen kicsinyek vagyunk. Olyan szövetséges-formát játszunk Romániával szemben, melyet megnyerni felesleges, elveszteni pedig lehetetlen. A társadalmi befolyás, melyet követségünk útján birunk, egyenlő a gouvernanteok állásával, a kidobást tiltja az illem, a fogadást, kivéve az elkerülhetetlen ünne-

pélyes alkalmakat, nem engedi meg a jó izlés; pedig nekünk sok elintézni valónk van nemcsak Romániában, hanem Romániából hazafelé is. Romániát ugyan nem ismeri követségünk, de mégis jobban, mint hazánkat; így hát sem kifelé, sem befelé képviselve nem vagyunk; a követség költségeivel ha egy nagy országos faiskolat, vagy egy nemzetköz igabona- meg gyapjúvásárt tartunk fenn, nagyobb szolgálatokat teszünk, mintha ezen képzelenségek tovább folytatására fecsérjük a pénzt.

Társadalmi összeköttetésünk Romániával semmi sincs. Erdély hérczei nem egy kies helylyel dicsekedhetnek, melyek a természetadta gazdagságban s gyógyyerőben Európa világhírű fürdőivel versenyezhetnek; de fájdalom a természet bőkezű adományán kívül igen kevés az, a mit nyújtani képesek vagyunk. «Ha jó ez nekünk, beérheti vele az oláh is» ez a devise. Nekünk se jó, és még kevésbé jó az oláhnak. Nélkülözést, alkalmatlanságot, kellemetlenséget már mi magunk se szeretünk drága pénzen vásárolni, pedig minket még a hazafiság is ingerel, hát miféle jogczímen offeráljuk ezt a külföldinek? A világvonalak a románokat berepitik az európai czivilisatióba, a hol nem kérnek tőlük egyebet, mint pénzt és bizonyos

fokú társadalmi mázt, és ezzel szemben adnak mindent, mi csak nyújtható. Hiszen Magyarország mivelt közönségének nagyrésze nem Erdély bércei, nem az északi Kárpátok alján keres vendégszerződést, hanem Stiria, Tirol, Felső-, Alsó-Ausztria üdülő helyeire, vagy a cseh fürdőkhöz szokott kivándorolni. Évről-évre apad az erdélyi gyógyfürdőkben időző románok száma; az utóbbi időkben azt vetik okul, hogy tetemes poenaléval rovatnak meg azok, kik hozzánk kijőnek; pedig bizony nincsen szükség erre, a saját maguk esztől is elszoknának innen.

Egy érthetetlen, alig megmagyarázható idegenkedés jellemezte a magyar közönséget a román vendégekkel szemben; a társadalmi életben pedig a románok nagy általánosságban alig engednek valamit a magyaroknak, a mi az európai miveltséget és az úgynevezett «savoir vivre» illeti.

Adamné asszony, kinek nézeteit a politikában megtámadni lehet, de ki az európai miveltség magas színvonalán áll, és a ki nem könyvből tanulta, hogy «mi illik», hanem a mint nemes gondolkodású nőknél szokott, ez vele született, nem győzte nekem a Párisba időző románok miveltségét, társadalmi routineját eléggé kiemelni,

és e véleményét csaknem minden párisi lakos osztotta, és magam is nem egy művelt romániai-val találkoztam abban a szűk körben, a melyben élek. Miért ez idegenkedés, holott egy nyugat-európai után sokszor lélekzetvétel nélkül szaladgálunk, hogy a rólunk való jó véleményt reá-erőszakoljuk, a mit e jó urak maró gúnnyal vagy kétségbeejtő naivitással viszonzanak rendszeren. A nemzetek közötti társadalmi érintkezést akadályozhatják az ellentétes állami érdekek; itt ennek helye nincsen. A magyar művelt ember nem lehet parvenu a román művelt társaságban. de megfordítva. ez sem lehet az nálunk; ha ezt tant elfogadjuk és nem kerüljük egymást, találkozt tarthatunk úgy Magyarország földjén mint Romániában, és ez az érintkezés, bizony mondom, hasznos lesz mindkét részre.

Valljuk be egész őszinteséggel, hogy tőlünk Románia ma távolabb esik, mint Anglia, és többet tudunk Afrika partjairól, mint a Kárpátok déli oldaláról. Hát nincsen nekünk semmi érdekünk Romániában? Hát Románia politikai, társadalmi, nemzeti fejlődése közömbös reánk nézve?

Vesztegetett-e valaki államférfiaink közül egy szót el arra, hogy Romániában nekünk barátokat

szerezzen? Van-e irodalmunk, tudományosságunk, intézeteink között a legkisebb érintkezési pont is? Valjon az a megdöbbentő ignorantia, mely minden cselekedetünkben kisugárzik, vagy az a negélyezett lenézés, melyet ostentative fitogtatnak azok, kik abban hazafias érdemeket keresnek, fogja-e megnyerni a román sympathiákat számunkra? Az út, melyen ők járnak, téves lehet, de mi sem tartjuk a helyes nyomot.

Románia feltétlen bizalma irányunkban a román irredenta megszűnését jelenti; a román faj érdekeit Romániában lehet és kell kielégíteni; az érdekeiben kielégített Románia derék, megbízható hazafiakat fog adni Magyarországnak.

A román ajkú lakosok anyagi, közgazdasági és kereskedelmi érdekeiről ezen kérdés általános tárgyalásánál fogok majd szólni.

Az erdélyi emberek fölfogása, szokása, sőt nyelve is, habár az irodalmi magyar nyelvhez talán legközelebb áll igen sokszor egészen külön megítélés alá esik. Pedig ezen sajátságok lényege Erdély századokra menő külön állása mellett kevésbé felötlő, mint az ország más részei között mutatkozó eltérések.

E munka keretén kívül esik a régi Erdély külön fejlődésének történetét előadni, de nem lehet e fejlődés egyes nagy momentumait és nyilvánulásait érintetlenül hagyni.

Erdélynek volt nemessége egy compact minden tagjában összefüggő erős, hatalmas politikai és társadalmi osztályt képezett. Kiváltságokkal, előjogokkal bíró közjogi alapon álló mágnás Erdélyben nem létezett; az egyes grófi és bárói családok, kik e címeket az osztrák uralkodóház alatt a választott fejedelmek letünése után nyerték, még társadalmilag sem voltak képesek magukat a volt nemességtől elszigetelni, de erre nem is törekedtek.

A régi fejedelmi családok ivadékai századokon át az ország nemességével atyafiságos kötelékbe jutottak, és így egy bizonyos magasabb önérték honosult meg minden családban; de ugyanakkor az egyesekben az egyenlőségi tudat is gyökeret vert. Nem tévedett József császár erdélyi útjában akkor, midőn kísérője az erdélyi nemesi jogok magyarozatába mélyedett, s ő a gyors hajtás közben elmaradó falvakban szétszórt nemesi udvarházak felé mutatván, azt mondá: «da wohnen also meine Mitregenten». Ilyenformán gondolkodtak az erdélyi régi családok is annak idejében.

A hatalmas főpapság és a különálló arisztokrácia hiányzott Erdélyben; ez még a feudális időszakban is bizonyos demokratikus színt adott Erdély politikai életének annál is inkább, mert törvényhozásában a politikai nemzetek szerepeltek és ebben az egyszerű szabad székely, mint a szász polgár, épen azon jogokkal bírt, mint a fejedelmi ősöket számláló gazdag úr. Az ősi tradíciók, fényes név, és még a nagy vagyon is a múlt időkben nem volt elégséges hozomány arra, hogy valaki Erdélyben érvényesüljön. Kiváló tehetség, alapos előkészültség, megnyerő modor, bizalmat ébresztő akaraterő nagy értékkel bíró és sokszor az illető sorsát teljesen eldöntő tulajdonságokul tekintettek.

Ebben keresendő s található meg az oka annak, hogy az úgynevezett erdélyi arisztokrácia sem elnémetesíthető nem volt, sem pedig a vagyonban és névben elbizakodva üres és tartalmatlanná még azon időkben sem vált, a midőn a magyar arisztokrácia legnagyobb része ezen színvonalra süllyedt le.

Ma már mindinkább tűnnek le a láthatárról ezen valódi arisztokraták, kik nem nevéktől vették a fényt, hanem annak adták azt, kiknek nem

a vagyon kölcsönzött nymbust, hanem jellemük és tetteik. Kik szokásaikban egyszerűek valának, mint a valódi fejedelmek, igényeikben mérsékeltek, mint a bölcsek, elhatározásaikban szilárdak, mint a férfiak, kedélyükben épek, mint a gyermekek, törekvéseikben kitartók, mint a munkások. Nincsen erdélyi ember, ki ezen alakokban egyik vagy másik már rég sirba szállt, vagy a sir szélén álló erdélyi úrra ne ösmerne. Voltak, az igaz, praktikus nagy urak is, kik a vagyonszerzésre s hatalom elnyerésére vezető utakban válogatóság nem valának, kik konkolyt. meghasonlást hintve cifra nevet hagytak vagy hagynak hátra; de ezek valódi súlylyal régebben egyáltalán nem birtak. Itt nem tudok ellenállani, hogy egy már rég sirjában porladozó excellenciás vagyonperlő és szerző úrnak esetét el ne beszéljem.

Az excellenciás úr, kinek különben igen urbanus atyafiságos modora volt, egy fiatal nemeset első látásra állandólag kedves öcsémuramnak szólított.

A fiatal székely nemesnek élénk emlékében állott, hogy az excellenciás úr nemrégiben perelt el több székely családtól atyafiság jussán egy birtokrészt: így szólítá meg tehát: «Kegyelmes

uram, igen szegény ember vagyok én arra, hogy érdemes lenne Excelleccziádnak velem az atyafiságot megkötni». Ilyenforma urak is voltak, mondom, kiknek nemcsak a székely nemes, hanem saját fia is szerette volna az atyafiságot fölmondani, de ezeket a jó urakat nem otthon, hanem Bécsben vagy Bécsből használták.

A gazdag, előkelő úr gyermeke együtt faragta az iskola padját a székely ember gyermekével, s ezen aktivitásért személyválogatás nélkül kopogtatták meg körmeit mind a kettőnek; együtt tanult, együtt élt egymással, mint gyermek, egy törekvése volt mint ifjúnak, midőn a közélet mezejére lépett. Az iskolában az uralkodott a többi fölött, a ki erősebb volt, a közéletben, a ki okosabb. Főispánnak akkor igen nehéz volt születni, cancellárnak épen lehetetlen.

Bolondok minden időben voltak; így tehát, kiknek emlékét sértem, bocsássanak meg nékem. azért, hogy én azon hitemnek adok kifejezést, hogy a társadalmi exclusivitást sem férfiya, sem nője az erdélyi előkelő társaságnak nem ösmerte a múltban — tisztelet és kivétel, mint mondám, a bolondoknak. És ez még se zárta ki még azon időben is a fertálmágnások létezését. Míg a régi

nemesség és úgynevezett arisztokraczia nemhogy került, de kereste és meg is találta egymás között a legbizalmasabb társadalmi összeköttetést, és így minden család a leghatalmasabbtól a legszegényebbig egy gyűrűt képezett az erdélyi társadalmi életben; voltak azonban egyes láncszemek, melyek az összekötő szemeken a nélkül, hogy ők összeköttetésül szolgálnának, fityegtek; ezek a fertálmágnások.

Nem kell a Bornemissza Anna idejére visszatérni, saját szemeinkkel láttuk még azokat a fejedelmi matronákat, kiknek házuk körül semmi sem volt igen kicsiny, a mi figyelmüket elkerülte volna, kiknek jóságos szemeiből bátorságot merített az árva gyermek, haragos homlokától megreszketett a durva férfi. Ezek és ezeknek ősei vetették az erdélyi társadalomnak azt a puha ágyat, melyen megnyugodhatott mindenki, ezeknek kezei szegték meg az édes kalácsot és tölték pohárba a csillogó bort, hogy felüdült tőle még az is, kit az élet elfárasztott. Évezredekre szóló gulákat tudtak Egyiptom Fáraói építeni; de a valódi otthon puha fészket csak a női gyenge kéz birja megalkotni; ilyen fészek vala egykor az egész Erdély. Hiába, akármit beszélnek a politikai böl-

cselők, hárhogy állítják föl csalhatatlan tanaikat, mentől inkább kizáratik a női befolyás a köz- és társadalmi életre, annál ferdébb irányzatot vesz az. Nem a politizáló nőket, nem a bölcselkedő blaustrumpfokat, nem a fenkölt szellemü, égben járó piszkos harisnyákat, nem az ellenállhatatlan courisanneokat, nem a divathölgyeket, a salonok feszes bábjaít reclámálok én; hanem keresem azt a szelid lelkü nőt, ki férje homlokáról a horút le tudja simítani, s a gondot, mely vállait nyomja, vele meg tudja osztani, kinek meleg pillantása, lángoló vágyakat ugyan nem kelt, de magához vonta a jó barátok seregét. Keresem azokat a jókedvü okos szemü leányokat, kiknek inádói nem a friseur boltban és a szabók műhelyében készülnek; hanem ott, hol fiatalon már meg lehet tatálni a férfinevet. Keresem a tisztas anyákat, kik leányaik számára nem fejkötőt és czimeket keresnek, hanem boldogságot és megelegetést, kik fiaikat nem az élet küzdelmeitől, hanem az élet csalódásaitól igyekeznek megóvni, kik gyermekeikben megtanulják szeretni és nem megszólani a világot. Ez a női befolyás az, mely hosszú időközön át uralkodott Erdély társadalmán és befolyást gyakorolt az erdélyi közélet

fejlődésére; a jól betöltött női elhivatás ellenállhatatlan bája ragyagott egykor arczaikon, és ez hódított.

Hiszen most is megközelítik az emberi szenvedéseket, enyhítő kezeik nyoma ez idő szerint is meglátszik; de hányan vannak, kik kórház-alapításban fáradoztak, de egy szenvedő beteg homlokáról a verejtéket még le nem törölték, és hányan, kik az árvák fölruházására, az éhezők táplálására világra szóló egyletek alapításán fáradoznak, de saját gyerekeikre a ruhát föladni alig bírják és saját konyhájuk színét alig ismerik?

Régi udvari szokás, Bécsben, a lábmosás ünnepélye. Tizenkét öreg szegény férfit, és tizenkét öreg szegény asszonyt kimosdatnak, tisztességesen felöltöztetnek, megajándékoznak és az uralkodó a férfiak, az uralkodónő a nők lábára vizet önt és kendőt dob. A keresztény vallás egy napon udvarképpé teszi a nyomort. Ilyen udvarképes tisztességesen felöltöztetett nyomor az, a milyent a mostani női jótékony áramlat keres, és ennél fogva azzal is találkozik csak. Nem tudhatni, több enyhülést nyujtanak vagy több közelismerést szereznek-e?

A szegény rokonok, az egykor jobb sorsban

lévő ösmerősök, az élet küzdelmeiben megtört jó barátok, idegen földönfutók, kikre a visszaemlékeztetés is csak kínos. A új ösmerősök, a gothai almanachban fölfedezett új rokonság, a jól-rosszul szerzett vagyon által kölcsönzött fény a régi emlékeket kiszorítja a szivekből, a régi alakokat a salonokból.

Magyarországon való barangolásaim közben mindig a legkellemesebb emlékeim közé sorozám, ha egy vagy másik családban az erdélyi nő nyomát föllelhetém. Rég elköltözött már a jótékony tündér, de ott él emléke a család egyszerű nemes gondolkodásában, ép, barátságos tiszta kedélyében, a kert fáiban, a virágágyakban a szobák egyszerű csínjában, egy szóval azon otthonban, melyet egy rövid élet alatt alkotott meg s mely hosszú időközön át túléli őt. Ebből én azt tanulám, hogy egykor hóditottak az erdélyi nők, most meghódolnak inkább.

Az unio kimondása, egy államalkotás nagy föladata versenyre keltette a nemzet minden tagját, a korlátok lehullottak, a tér szabaddá lett. E versenytől csak a gyávák félhetnek, a bátornak izmait edzi a munka. A ki versenyre kél, mérlegelje is meg jól erejét s oly fegyverekkel ne ter-

helje meg vállait, melyeknek súlyát érezheti csak, de hasznát nem veszi. Az erdélyi ugynevezett aristokraczia, még azon időben is, míg Erdély szűk határai között vagyonát a siker reményével dobhatta volna a mérlegbe hatalmas biztosítására, ezt ovatosan kerülte; mikor a kor szelleme szerint tradícióival imponálhatott volna, ezt nem tette; hanem az akkori államot alkotó elemek élére állván, megelégedett azzal, hogy primus inter pares legyen. Most se vigye a versenyre e hasznavehetetlen fegyvereket. Az erdélyi aristokracziának ősei erős, biztos helyzetet hagytak az unokákra hátra, nem szakították el a nemzettől, hanem beleoltották őket; jogot szereztek arra, hogy unokáik a nemzet első polgárai lehessenek; kár volna ezt becserélni a szánalomra méltó lengyeliséggel.

El tudom én azt képzelni, hogy az eszkimó, ha 16 kutyája, 4 iramszarvasa, egy fókákban bővelkedő 10 holdos jégtáblája van, olygarchának képzele magát, de megirigyelni nem tudom.

Egy emberfejnyi ész, egy a férfikorig kiterő akaraterő, az élet megpróbáltatásaival daczó jellem, szenvedélyt, érzelmeket elviselni bíró szív, nagyobb majoratus, terjedelmesebb latifundium, mint a minőt Erdélyben örökölt birtokból

alkotni lehet; és hogy ezt reá lehet a gyermekekre és unokákra királyi consensus nélkül is hagyni. mutatja még, ma is igen sok ivadéka az erdélyi aristokratáknak. Ezzel tessék kijönni a versenyre. bizony mondom. így nem fognak szegény erdélyi mágnások maradni.

Annyi vagyont. annyi gögöt. annyi elbizakodást, a mennyivel a monarchia aristokratiájában imponálni lehetne, nem bírnak kihozni; annyi észet és annyi munkaerőt, a mivel imponálhatnak és használhatnak az aristokratiának magának is, igenis hozhatnak ki, ha akarnak.

Otthon erősödnek meg, ne hanyagolják el hát az otthont; egykor a nagy erős erdélyi társadalmi élet élén állottak és életet adva annak, erőt merítettek belőle maguknak; az itteni exclusiv aristokratia palánk réssei körüli ágaszkodás gyenge kárpótlás volna szép és nyugodalmas helyzetükért otthon. A nivelt modor, a kellemes nemes társalgás titkait hamarább megtanulhatják otthon. mint itt a nagy uri chic különböző nuançeit ellesni képesek.

Őseik magas várkastélyokban laktak egykor, melyekbe a jó barát mindig, az ellenség ritkán birt bejutni; jó lesz, ha nem is a várakat, de ezt a szokást kitatarozzák. ne szigeteljék el ma-

gukat a jó barát előtt és ne ereszsziék az ellenséget lakjaikba. A tekintetes birtokos társ sáros csizmája kevesebb kárt tesz a szőnyegekben, a tekintetes szomszédnő jóakarató bőbeszédősége kevesebb kellemetlenséget okoz, mintha ezen szőnyegekről elmarad egyszer e lábnyom örökre, és füleikbe soha nem cseng belé e hang. Az erdélyi arisztokraczia elhivatásának nem végén, hanem kezdetén áll, ha úgy akarja; azt akarjuk meglátni hát, hogy úgy is akarja.

Teleki Sándor gróf egy humoreszkjében három sajtáságáról emlékezik meg Erdélynek, ezek a bivalytej, a méltóságos úr és az örmény boltos. A bivalytej még tartja magát, azonban a méltóságos urak és örmény boltosok kihalófélben vannak.

A nagyságos cím, melyet nálunk régebb csak a fejedelemnek adtak meg, később a grófoknak is, minden címet le: és fölfelé elpusztít. Ez az a citoyenség, a mibe még a magyar democratia ez időszerint belenyugodni képes, de ez a cím az a rangkórságos betegség is, melyen már nem egy család ment tönkre rövid uralkodása óta Magyarországnak minden részében.

Az erdélyi országgyűlésekre, hol a törvényes

nemzetek, városok és taxalis helyek voltak köve-
tek által képviselve, a gubernium és királyi tábla
jogosult tisztviselői által, királyi meghívók (rega-
lisok) is adtak ki. Okos, rendesen aulicus gon-
dolkodásu tagjai az előkelő és vagyonosabb csa-
ládoknak nyerték ezen királyi meghívókat. Az ily
családokban, valamint azokban, melyeknek egyes
tagjai a méltóságos czímmel járó hivatalokat visel-
tek, a czím az egész családra megragadt. Ez a
czím, ha az igazat meg akarjuk vallani, régebben
is több kárt, mint hasznot, okozott az ily csalá-
doknak. A számár méltóságos urfiaknak hiány-
zott a tekintély, melyet az okos méltóságos apák
szereztek; a czímnek terhei és visszásságai alatt
nem egy hatalmas család ment tönkre, mely mint
tekintetes, ma is ép erőben állhatna fenn.

Azonban ezen családok képezték a vagyono-
sabb czímzetes arisztokraczia és a nemesség
között az összekötő kapcsot és azok a családok,
melyek a tekintélyt, befolyást, hatalmat, mit a
czímmel nyertek, a nemesség érdekében és javára
használták föl, nem csekély szolgálatot tettek
Erdély társadalmi és politikai helyes irányú fejlő-
désének. E czím elnyerésének alapja a legtöbb
esetben magasabb képzettség, a közélet terén

szerzett érdemek, a közügyekre való elismert befolyás lévén, az ily családok az ország culturalis fejlesztésének is sok esetben hatalmas motorai valának. Az enyedi, kolozsvári, marosvásárhelyi, udvarhelyi főtanodák és lyceumok története számos esetet mutat föl állításom igazolására; de miután a törvényesen bevett vallások Erdély politikai fejlődésére nemcsak közvetett, hanem közvetlen törvényes befolyást gyakoroltak, az egyházak ügyeinek vezetése pedig mindig, még a katolikus egyházé is, legnagyobb részben a világiak kezében vala, az egyházi és az ezeknek keretébe tartozó iskolai ügyekkel foglalkozó világiak között e családok egyesei, ha nem is mindig vezér-, de döntő szerepet játszottak.

Még az aligmúltban Erdély oly ország vala, mely a hierarchicus törekvésekről csak hírből hallott és könyvekből olvasott. A törvényesen bevett vallások papjai a politikai nemzetbe olvadtak bele; a nemzetben élve, külön törekvésekről még álmodniok sem lehetett. Az egyházak kérdése nemzeti ügy volt, és a politikai nemzet ügye az egyházak létkérdése. Az akkori idők magas színvonalán álló tanári kar, hazafias érzelmektől áthatott papság erős contingenszt adott a politi-

kai nemzetnek, és ő képezte az elszakíthatatlan kapcsolatot a politikai jogokkal nem bírók és a kiváltságos nemzet között.

De mielőtt még a volt nemesség és középosztály kérdéseit tovább tárgyalnám, hogy könnyebben megérthetőbbé tegyem magamat az azután elmondandókban, a székelyföldről és annak lakóiról kell megemlékeznem.

Bizonyos elfogódás vesz mindig rajtam erőt, valahányszor a székelyföldre gondolok, gyermekkori emlékeim, szülőim emléke, kik azon földben porladoznak, a szabadságszeretet, melyet e nép között lakva, magamba szívtem, a munka- és életkedv, mely e népet látva, fogamzott meg bennem; mind-mind föltorlódik elmémbe, egyik gondolat a másikat úzi, látok, értek, érzek mindent, és a végén még is csak annyit tudok, hogy szülőföldemet szeretem.

De hát törjük meg a bűvös varázst, hisz nagy távolság választ el e földtől és hosszú évek sora a jól ösmert nemzedéktől. A nagy Kossuth legutóbbi levelében azt írja, hogy: «fajunkban a hősiesség általános. de vajmi ritka a polgári bátorság». Nagy, erős igazság ez, mely

számtalan bajainknak kútforrását képezi. De ösme-
rek én. uram, egy darab földet Magyarországon,
és egy kis fajt, hol megvolt mindig és megvan ma
is mind a két bátorság; ez pedig a székelyföld.

Azon a darab földön, a hol a székely faj él,
azok között a viszontagságok között, melyek feje
fölött szakadatlanul elvonulnak, abban a küzde-
lemben, mely letelepülése óta néki még pihenést
nem engedett, hősi bátorsággal csak meghalni
lehet, de megélni polgári bátorság kell.

És ez a polgári bátorság a fő jellemvonása a
székelynek. A hősi bátorság a kardot, a polgári
bátorság az ekét, az árat, a gyalut, a fejszét, a
könyvet adja az emberek kezébe; no hát annak
idejében a kardot, annak idejében pedig a béke
eszközeit becsülettel és sikerrel forgatta e faj
kezében. Egy nemzet, mely egészben nemes vala
és mégis polgár mert lenni, akkor, midőn ez
nem dicsőséggel és jogokkal, hanem munkával és
önmegtadással járt, óriási lépést tett az emberi
civilizáció felé. Földjét munkájával, szorgalmával
kértté alakította át, teremtett szűk körében ma-
gának ipart, kereskedelmet, forgalmat, iskolá-
kat emelt, hol gyermekeit taníttatja, polgári jogait
és szabadságát védi, mások jogait tiszteletben tartja.

Törvényeink értelmében a székely, ha a magyar földre kitelepült, ott a nemesi jogok birtokosává vált, jelenleg a merre kivándorol, ott az ipart és munkát honosítja meg. Románia jelenlegi iparának megteremtésében a székelynek oroszán része van, Brassóban a kisebb helyi ipar csaknem kivétel nélkül az odatelepült székelyek kezében van, 8000 magyar lakosa között Brassónak a székely iparosok túlnyomó számot tesznek ki.

A multban a tisztviselők, fiskálisok, papok, tanárok, tanítók, gazdatisztek, egyszóval a honoratiorok túlnyomó száma a székelyföldről került Erdélybe ki. Számos nagynevű magyarországi családok ősei a székelyföldről települtek ki és e családok rokonai maig is ott élnek. E rokonságokon nincsen mit szégyenleni, régiség tekintetében fölérnek a Rohannokkal. becsületre és erkölcsi tekintetben a régi kor városainak polgáraival.

A székelyföldön, a fejedelmek idejében, időközönként megtartott lustrák alapíták meg a vagyon mérlegelésével, hogy mely családok soroztassanak a primorok, primipilusok és pixidariusok közé, a mint egy fölszerelt csapatot vezettek saját költségükön, vagy személyesen, mint lovas, fölszerelve. avagy mint gyalogos léptek be a fel-

kelés idejében a székely hadakba. Az osztrák ház alatt lustra nem tartatván, az utolsó lustra eredményai szerint kivállott primorok képezték az úgynevezett székely főnemességet; előjogokkal ugyan nem bírtak, de az ősök iránt táplált tisztelet a népben az unokákra is átszállott. A tradícióihoz híven ragaszkodó egész nemzet, mely büszkeséggel tekintett azon családokra, melyek vele együtt élve a szabadság és népjog védelmében szerezték hírnevüket s most vele egy valának, önmagát tisztelte meg bennök.

Ezen székely családokból származtak egykor ama Béli Pálhoz hasonló férfiak, kiknek megítélésénél kétely támad az emberben az iránt, hogy a megaláztatást nem tűrő büszkeséget vagy a lángoló haza- és szabadságszeretetet bámuljanáluk inkább? De ezen primori székelycsaládok valának azok is, kik az osztrák ház idejében a nemesi osztály súlyát nemcsak a székelyföldön, hanem a megyéken és az országgyűlésen is döntővé tették, és ezáltal a hatalmat a nemzet kezében megőrizni segítettek. Ama büszke, nemes emberek prototypjei, kiket sem megijeszteni, sem megnyerni, sem elbolondítani nem lehetett, itt termettek.

Kitartó munka és szorgalom, páratlan takarékoság, mely a fösvénységtől ép oly távol áll, mint a pazarlástól, lehetővé tették e fajnak, hogy kisvagyonnal csodákat mutasson föl. 50—100—200 holdas birtokosok díszes úri lakban, civilizált embert kielégítő kényelemben tarták fenn családjaiukat; a vendégszerető ház kapuja soha betéve nem volt. panaszt a székely vendégszeretet ellen még senki nem emelt. A község, a megye, az ország ügye ép úgy számban tartatik, mint a család magán ügyei; melyekre, mikor a sor kerül, elintéztetnek. A társadalmi életben barátságosak az önzetlenségig, a közéletben ridegek a kiméletlenségig.

E fajnak tulajdonságaiban és teljes erejében való megtartása egyértelmű volt mindig és az ma is az erdélyi részek magyarságának conserválásával. Messziről jövő jó tanácsok vajmi keveset lendítenek ez ügyön; tanul és okul annyit a maga fejétől is a székely, a mennyire néki szüksége van, de kérni sem kölcsön, sem isten nevében nem szeret. Kalákában segít minden jó emberének és elfogad minden segítséget, de ezen kívül még a közéletben sem.

A székely kivándorlást akarják megakasztani:

hiszen ez nem lehet; a székely századok óta mindig rajokat bocsátott ki magából, nem fér több a kaptárban, mint a mennyi benne van; adjanak e kivándorlásnak helyes irányt, mint volt a múltban, és ő arra megy, a merre érdekét föllelheti. Az ipar iránt e népfaj mindig fogékony vala. A kis ipart a civilizatio mindinkább leszoritja; nyujtsanak módot és eszközöket, hogy a nagy ipar megteremtése a székelyföldön lehetővé váljék, és a székely nép meg fogja azt valósítani.

A fejlődött közlekedési eszközök az olcsó és gazdag föld terményeinek concurrentiáját, a nagy gyáripár az olcsó ipartermékek versenyét zúditotta a székelyek nyakára, és mi következett ebből? Több lett talán a panasz? Nem; szaporodott a munka és szorgalom és még intensivebb lett a takarékoság.

Kisértsen meg az ország egy kalákát a székelyekkel szemben. A kivándorlásnak nem papiroson, hanem az életben adjon egy helyes irányú utat, hiszen erre nem egy módja van a magyar államnak; munkásságának és törekvéseinek adja meg az eszközöket: az iparnak alapul szolgáló tőkét és hitelt, ha nem is egészben, de legalább részben, és nézze meg, hogy e faj miként

fizeti vissza a kalákát a nemzetnek. Még egy talpalatnyit sem veszített el a székely a lábai alatt lévő földből, sőt a melyik földre reá tette lábát, azt rendesen meghódította; nincsenek-e Magyarországnak elég megművelésre váró földjei. hogy idegen országba eresztjük őket? Nagy beruházásokat tettünk arra, hogy tengeri útat biztosítsunk termékeinknek, és ezt okosan cselekedtük; de ha annak csak egy részét, mit a Lloydra vagy Adria társaságra költünk, és a mi tengeri forgalmunkra mi befolyással sem lenne, egy Erdélyben és a székelyföldön fölvirágozható ipar segéllésére fordítanók, nem omlanék ki a szárazföld lábaink alól, és meglévő iparunkat nem kergetné ki az éhenhalás Románia földjére, a mely kis állam bir érzékkel és akaraterővel arra, hogy fölvegye az út széléről azt, mit mi könnyelműleg eldobunk.

De hát térjünk vissza ezen kitérés után a magyar volt nemesség és a magyar faj helyzetére az erdélyi részekben. A magyar nemesség a székelyekkel egyetemben képezte a régi Erdélyben a kiváltságos nemzet erejét és zömét.

Kis országában. a külvilág befolyásától elzárva, Európának a keletre kitolt fellegvára volt Erdély; a német és a török, két nagy hatalom verseny-

zett századokig fölötte; mind a kettőnek ellentállva, mind a kettővel szemben, hol karddal, hol szóval, hol pénzzel, de mindig függetlensége megóvásán munkálkodott. Ha valaki a töröknek igen sokat ígért, azt vissza kényszerítették a német által. ha a német nyert befolyásban többet, azt kitolatták a törökkel; ha a választott fejedelem török-barát vala, a bölcs tanácsurak közül egy-nehány a némettel czimborált, vagy megfordítva. Fejőket, vagyonukat mindig kockáztatták, de hazájukat soha.

Elkövetkezvén az osztrák ház uralma, egy ujjonteremtett arisztokracziával akarták a nemzet erejét megtörni; de ez óriási fiascóval végződött. Azok az eltévelyedett egyesek, kik címjeiknél fogva a nemességből kiválnak mutatták magukat, arra ébredtek föl, hogy a föld kiesett lábuk alól. és ha ők maguk nem is, de utódjaik minden címek daczára, szépen vissza kéreztettek oda, honnan kiváltak, a nemesség közé.

A protestantismus hosszú időközön át az európai culturának és civilisatióknak zászlóvivője vala. A protestantismus Erdélyben a leghatalmasabb missiót teljesítette, a szabadság és függetlenségi érzetet a vallás malasztjával csepegtette a szivekbe,

és ugyanakkor a tudomány és civilisatio szövéténekével világította meg e kis országot. A nagy Bocskai, a nagy Bethlen Gábor ép oly dicső vezérek valának a csatában, mint a tudomány és civilisatio mezején. Csak így lehet megérteni azt, hogy a midőn a vallási háborúk Európa nyugati államait a pusztulás földjévé tették, a kis Erdély bércei között a vallási türelem és lelkiösmereti szabadság ünnepét ülték; így lehet megérteni azt, hogy nálunk még a katholicismus is nem a máglyák haragos lángjával, hanem a keresztyeni szeretet melegével árasztá el a hívők és nem hívők seregét.

Az erdélyi nemesség aczél-izmain tört meg a török hódítás, az erdélyi nemesség hadai szerezték meg a magyarországi protestantismusnak megerősödésére és fennmaradására a feltételeket; Bocskai, Bethlen és a Rákócziak bizonyították be hadseregeik élén véres csatákkal a Habsburg-ház uralkodóinak azt, hogy e nemzetnek szabadságát, alkotmányát megsemmisíteni, a mig egy ember él a fajból, nem lehet. Ha Erdély nincsen, hol van a magyarországi protestantismus, merre van nemzetünk alkotmánya és szabadsága? ha e rést ki nem tölti Magyarország történelmén Erdély,

e résen kihull vala egész nemzetünk és szabadságunk. Az erdélyi nemesség okosságán századokon át nem birt kifogni két nagy hatalom perfid diplomatiája. S míg egyik kezében a nemességnek kard vala, mondhatni a csaták zajában emelte másik kezével a vallás és tudomány csarnokait. Bizony jól megszolgált akkor is azt a kenyeret, melyet vérével és verejtékével áztatott kis darab földje adott.

De hát e kenyeret is igyekszik a sors és viszonyok és az emberek értetlensége kezéből kiverni.

Az 1848-diki időszakig a politikailag, kereskedelmileg, gazdaszátilag és forgalmilag elkülönített Erdély egész külön életet élt, külön viszonyok, állapotok állottak elő. Az unio kimondása után, nem annak békés fogatosítása következett be, hanem a véres szabadságharcz ütötte föl fejét, és a legsúlyosabb áldozatokat itt követelte magának, a leggyászosabb következményeket itt idézte elő. De ez még nem minden. Az absolutismus kísérleti politikájának ez országrész vala legalkalmasabbnak mutatkozó talaj. A minden tagjából vérző magyar és székely faj már halottnak tekintetett, a testvér-harczban felbőszített nemzetiségek alkalmas segédkezésül kínálkoztak, fajunknak a kegye-

lemdőfést megadni. Föl tehát a munkára egy fajnak békés elpusztítására!

A nemesség, az intelligencia elszegényítése és demoralisatiója az első feladat. A 1848-diki törvény a nemzeti becsület védpaizsa alá helyezte a volt földes úrnak kártalanítását vesztett urbériségeiért. Milyen tréfás dolog lesz, ha e törvényt magával pusztítják el épen azokat, a kik meghozták

Kimondatott mindenekelőtt, hogy a székelyföldön nincsen urbériség; és azt várták, hogy a székely volt jobbágy ez okos mondatba kapaszkodva urbéri természetű földjeinek visszaadását megtagadja, a székely földesúr meg ezen allodialisnak promotealt földeknek visszaadását fogja követelni; az enyim és tied felett, ha nem veszne össze a székely, akkor megtagadná magát; pedig hát mégsem vezett össze, megtörtént az, mit nem vártak, a volt földesúr és jobbágy szépen kiegyezett egymással, és vállvetve segítettek egymásnak a szenvedett veszteséget elviselhetőbbé tenni. Itt a törekvés azonnal hajótörést szenvedett.

Ugyanekkor a magyar birtokos tönkretételéhez láttak, és itt már a várakozásuk kétségbeejtő módon kezdett teljesedni. Exportra sem a mult-

ban, sem a jelenben az erdélyi gazda nem spekulálhatott, az egy székelyföld és a királyföld egy része sűrű impopulatiójánál, a többi Erdélynek akkori kezdetleges közlekedési állapotánál fogva folytathatott intensív gazdálkodást. Erdély többi részeiben a gazdálkodás az akkori viszonyoknak megfelelő alapokra lett fektetve, ugyanis kevés majorsági és sok úrbéri, dézmás és taxalis terület. Így a birtokok könnyebben voltak jövedelmeztesíthetők 3—4 száz hold majorsági földdel szemben 1000—1500 holdig terjedő urbéri természetű föld állott. A különben is fogyatékos gazdasági felszerelését a birtokosnak a forradalom alatt teljesen elpusztították, a másik nagy fölszerelése, az urbériség, egy tollvonással eltöröltetett. Az urbériség gyors kárpótlása lett volna az egyetlen segélyforrás, ezt kellett egyidőre bedugni; jöttek is egymásra a atensek, melyek úgy összehonyolitották ez ügyeket, hogy 10 év kellett reá, míg a kárpótlás kiadása komolyabb mérvben bekövetkezett, és e patensek lettek szülői annyi ezrekre menő pereknek, melyek volt birtokost és volt urbérest egyaránt kiszivattyúztak. A mikor ez urbéri papírosok kiadattak, a tőkék hátralekos kamatai is papírban tőkésítették, a már mindenéből kifosz-

tott birtokos 50—55 frt árfolyamon volt kénytelen azokat, az ezen korszak kormányának véd-szárnyai alatt összeverődött fosztogatóknak eladogatni, hogy a feje fölé összetornyosult nyomorán pillanatnyilag bár segítsen.

És az így tényleg felére redukált összeget is megsokalván, két bölcs intézkedést hoztak 1858-ban, az egyik kimondá, hogy az úgynevezett királyi dézma nem kárpótoltatik. a másik kimondá, hogy a dézmakárpótlás után az 1848-tól 1858-ig, tehát 10 évre szóló kamat ki nem fizettetik a birtokosnak. Meg tudnám mondani az utolsó garasig, hogy hány millióval tette ezen két patens erdély birtokosságát szegényebbé. de a kerek summa kedvéért csak 10 millióra teszem.

És hogy arról is örökidőkre szóló emléket hagyjanak fön, hogy minő egyenlő mértékkel mértek, a szász papságnak már az 50-es évek elején kiadták egészen más kulcs szerint és alapon kiszámított kárpótlását; a királyi dézma iránti intézkedést erre nem alkalmazták. A magyar birtokos és a magyar egyházak voltak a kiszemelt áldozatok.

Hallottam én felületes bölcsektől, merész igazmondóktól. alapos jogfejtegetőktől azt, hogy hát

Erdély Magyarországhoz arányosítva több kárpótlást kapott. Hát jó urak, arányosítsák azt a vesztett birtokállományhoz, vegyék hozzá a 10 évi várakoztatást, a félértékű árfolyamot és az ebből származó pereknek ezreit, és csak akkor arányosítsák Magyarországhoz, és ha még kedvük tartja, irigyeljenek is meg érte.

De tovább folyt a hajsza, iskoláinkat kezdték fenyegetni, egyházaink autonómiáját fölforgatni. Mi is folytattunk egy csaknem husz évig tartó passivitást; és ennek a passivitásnak az áldozatokat első sorban a vagyonából kiforgatott birtokosok a megélhetés legprimitívebb feltételeiért küzdelmet folytató intelligencia hozta meg. A tüzes trónon megsütött Dózsa György jelenete ismétlődött, kikoplaltattak bennünket, hogy éhes fogainkkal saját magunk testét tépjük szét. Megköszöntük szépen, de nem ettünk. Számlálják meg jól azokat, kik az erdélyi részekben az abszolutizmus és provisorium eszközeivé süllyedtek, és ne csodálkozzunk azon, hogy a kisebb alappal és nehezebb viszonyokkal küzködő erdélyi birtokos szomorubb helyzetbe jutott, mint az államunk többi részeiben lakott birtokosság.

Az erdélyi birtokos mindenha a körülötte lakó

népnek vezetője vala. a magyar eszmének. nyelvnek és hazafiságnak fenntartója. Az utolsó húsz év alatt még az önfentartásra szükséges erő is megfogyatkozott néha, így hát nemcsak ő maga. hanem az eszme, a nyelv, a hazafiság is körülötte hanyatlásnak indult — — — most még, ha a középosztály végső erejét összeszedné, e hanyatlásnak talán gátat bir vetni.

A magyar nép és magyar nemesség, még a kiváltságok korában is Erdélyben egy egészet képezett, és ma annyira össze van forrva, hogy ellentétet még az úrbéri és birtokrendezési perek is alig képesek előidézni, a mely ellentétek is a perek eldőlésével azonnal elsimulnak. Így hát a középosztályról szólva jelenleg, egyebet nem teszek, mint az erdélyi magyar faj vezető intelligentiája helyzetét és így ezáltal az egész fajét érintem.

A régebbi idők alatt egy kis ország szűk határai között élő birtokos és intelligens osztály, egyszerű szokások, szerényebb igények mellett távol az ország gazdagabb részének versenyétől egy bizonyos jóllét és megelégedés fokára emelkedett, a mi oly szerény viszonyok mellett alig lett volna egyébütt elérhető.

A vasútak építése által az egész állam köz-

forgalmába bevonva, az unió tényleges keresztülvitele által a politikai és társadalmi versenyébe az egész államnak bele sodorva, erejének fogyatékosága azonnal kiviláglott. Azonban a magyar faj jó és rossz tulajdonai az erdélyiekben is lévén, ott, hol a jövedelem nem volt elég, a tőkéhez nyúlt, ott, hol a baj föltárása sulyának vélt nyomatékosságát kisebbithette volna, a baj takarását kísérlette meg. Igényei, kívánalmi, szellemi és anyagi életmódja meghatározásában az ország többi részéről vett mértéket, nem pedig szellemi és vagyoni tehetségei által szabott magának korlátokat; egy napért oda adta az esztendőt, a hatalom és erő látszatáért becsérélte ennek forrását.

Két gazdag földművelő állam közé beékelve, a vasutak által nyakára hozott versenyében a gazdasági terményeknek, minden igyekezete és munkája daczára, hanyatlott; annál is inkább, mert tőke-szegényebb volt, mint az állam bármely része, és hitelviszonyai a kormányok elhanyagolása folytán desoláltabbak voltak, mint bárhol másutt.

A gazdaszat és a politikai meg jogi készütség lévén a középosztály csaknem összes erő forrása, nem új források keresésére indult, hanem ezeket merítette a kiapadásig ki. A katonai szolgálat, az

ipar és kereskedelem parlagon heverő talajára úgy mondva, alig lépett a középosztály soraiból valaki. Ügyvéd, hivatalnok, gazda, pap vagy tanító, a két utóbbi csak szórványosan és kényszerből, képezték az utolsó 20 évben a kört, a melyben ez osztály mozgott.

Társadalmi igényei a multtal összehasonlítva, óriásilag növekedtek, de társadalma maga cserepekre tört szét; társadalmi súlya és befolyása a megsemmisülés szélén áll; a házias kedély, a vonzó melegség, a csapongó kedv társadalmi életéből mindinkább elszáll.

Szomszédok, rokonok kezdenek kimenni a divatból, öcsém uraimékat és hugom asszonyaimat az utolsó divat szerint öltözött meg-önözött urak, chignonos és tournörös nagysádok váltják föl. Hogy a szomszédok egymást meglátogathassák, erre kell kifogástalan kocsi, livrés kocsis, utolsó divaturuha, idényszerű peignoir vagy sortie, páratlan kalap és mit tudom én még mi; ha egy hiányzik belőle, a visite elmarad, kész az apprehensio és meg van a tanakodás, hogy hát melyik is a neveltelebb és gögösebb. Nagy és kis urak házáinál a multban negyven-ötvenjével összeverődött a vendégsereg, s napokig tölté el az időt. Ven-

dégszobák, fényes ellátás mind meg volt, már tudniillik úgy, hogy a szobák padlóján végig vetett ágyakban a ki nem érezte jól magát, nyári időben nagy engedelem-kérések között kijuthatott a csürbe és az illatos sarjuba álmodta a vígan eltöltött nap folytatását tovább. Az egyszerűen terített asztalon, félig sült husok ugyan nem voltak, a mártások is csak a marhahus mellé kerültek, a vadról nem tudták, hogy az akkor jó: ha houguja van és menten elájul vala a házi asszony, ha a vad szagát a kopón kívül más élőállat az ő asztalán megsejti; abba is bele voltak nyugodva, hogy az egész országban, pénteken babot, vasárnap, kedden, csütörtökön káposztát, egyszóval minden nap meghatározott főzeléket és más idényételeket esznek; a menu gondjai még nem ejték kétségbe a házi-asszonyokat. Furcsa, én nem tudom, más is úgy van e vele, mint én, a menuról és gyomorhurutról, ha nem is egy órában, de legalább is ugyanazon egy héten hallottam először beszélni.

A névnapok, házimulatságok elmaradnak, e helyett érvénybe lépnek a bálók. ezekben a bálkirálynék és toillettek uralma beköszönt. Hány fehér mosóruhának fodrai, volantjai és a változó piros, kék, sárga szalagövek tündek évekig mint jóösme-

rösök az ember szemébe! A báj, a kellem a szép asszonyok és leányok arczán és termetén ömlött el; az egyszeru ruha nem birta elvonní arról a figyelmet. Akkor még nem úgy jelöltük meg a nőket, hogy az a kék, sárga, zöld ruhás magas vagy alacsony frizurás, csipkés és aranyos nő, hanem a szőke, barna, magas, karcsú, halvány vagy piros nő. Most a ruhától alig látszik a nő maga. Egy vidéki város bálja 2 ökörbe kerül, egy soirée dansante egy fél asztag buzába a leányos apának; fővárosról még szólni se akarok. Azok a régi dáridók pedig belekerültek az apai engedélybe, a kiujjitott ruha megsimításába, és ha reá került az alkalom, a szíves vendéglálás megvisonzásába.

Oly igényeket támasztunk önmagunk és mások irányában, hogy ez lehetlenné teszi a társadalmi együttlétet és a legnagyobb katasztrófa felé ragadja a középosztály és az intelligencia sorában élő családokat. Az egymás közötti egüttlét akadályait az útból elhárítani társadalmi föladat; a vagyonosabb járjon jó példával elő; a míveltebb birjon nagyobb lemondási erővel; ne maguk zárkózzanak el a világtól, hanem csak akkora világot ereszszenek be maguk közé, a mekkora a

régi ősi ház ajtószemöldökébe nem üti bele a fejét.

A középosztálynak minden államban a munka, szorgalom és takarékoság fő tulajdona, itt is el kell azokat sajátítani, ha megélni akarunk. Az elégedetlenség, beteljesíthetetlen vágyak, megindulásukban beteges törekvések, a munka erőt, a kitartást és önbizalmat törik meg az egyénben; a keleti fajok lustaságának egyik fő szülő oka, ábrándokba hajló, túl kifejlett képzelőtehetségükben rejlik. Az energia és ép kedély, a munkásságnak kísérő árnyéka. A nap munkájában és gondjaiban elfáradt olyan gazdát, a gyakorlatokban és szolgálatban kifáradt olyan katonát, egyszerűen olyan munkás férfit, a ki nervosításban szenvedjen, alig ösmerek; de a női idegbajokat is nem a konyha, kamara, kert, gyermeknevelés gondjai teremtik, hanem a salonok kerevetjein, a budoireok félhomályában születnek azok.

Kis, apró dolgoknak látszanak azok, mikkel itt fentebb foglalkozám: a régi iskola szerint alig illők más, mint magamforma közönséges ember szájába.

Az emberi élet a naponként váltakozó apró események, a perczenként fölújuló kis szenvedé-

lyek, a megfigyelésre alig méltatott viszonyok által sokkal erősebben befolyásoltatik, mint a nagy világra szóló események, a mindent magával ragadni törekvő szenvedélyek és a népeket uralni látszó viszonyok által. E századnak, meggyőződésem szerint, legnagyobb államférfia, Cavour. többet épített fájának apró tulajdonaira, éberem tartott kis szenvedélyeire és az ott századokon át előállott szövevényes viszonyokra, mint azokra a világbontó nagy eseményekre, a melyeknek lesésében a kifáradt európai diplomácia, midőn az álmodt kitörlé szemeiből, akkor már az egyesített nagy Olaszország hatalmas alakja tűnt föl az európai láthatáron. Marquis d'Azeglio-hoz írott levelei a maga erejében mutatják e nagy államférfit; semmi sem volt igen kicsiny, mihez le nem tudott volna hajolni, semmi igen magas, mihez föl ne hirt volna érni. A ki nem jut föl a magasba, emelje föl legalább a porban heverő kincseket.

Az igazságot nem kell kitalálni, a valót nem kell megteremtteni. Nem az az igazság, mit csak a tudomány dialektikája képes az emberbe begyömöszölni; hanem az, mi az emberben az értelem első sugarára, mint a naptól a virág, önként fölfakad. Nem az a való, mit az emberrel még

el kell hitetni, hanem az, a mit akkor látunk legjobban, ha kételyt akarnak iránta támasztani. A mi igazság van azokban, a miket elmondottam eddig, nem én találtam ki, érzi és tudja velem együtt mindenki, ki a valót saját szemeivel látta.

Látom és érzem, hogy a kis ország részünket lakó heterogen fajok között az egyetértés és béke alapjait meg lehet találni; látom, hogy társadalmi életünk széttört kapcsait össze lehet forrasztani; de ez nem egy ember föladata, hanem ezrek és százvezrek egyirányú törekvésének és munkájának eredménye lehet csak.

Ki fogja az államunk határán túl lakó nemzeteknek sympathiáját, mely, fájdalom, tőlünk nagy mértékben elfordult, de a melyre, hogy itthon a bizalom irántunk megszilárduljon, szükségünk van újra fölébreszteni? Az uralkodók és diplomaták szövetsége, a népek szövetsége helyett gyenge kárpótlást nyújt. S bármily otromba is vala a müncheni, berlini, heidelbergi és drezdai támadás irányunkban, könnyü vérrel e felett nekünk nem szabad napi rendre térni. Nem a németek nevelését kell átvennünk, hanem saját mulasztásainkat megkeresnünk.

A magyar állam akár diplomatiája, akár a

sajtó útján kísérlette meg a német közvéleményre komoly befolyást gyakorolni: a szászok sokszoros panaszai ellen egy felvilágosító szó került-e bele a német sajtóba, diplomatiánk ébresztett-e egy rokonszenves hangot föl a nagy Németországban mellettünk? Pedig a hivatalos Magyarország, nehogy német érzelmei iránt gyanút keltsen a vas cancellárban, a francia sympathiák elől meglehetősen elzárkózott, és a francia meg angol sajtó sugalmazásában is egyformán tevéketlen maradt. Mindenütt halljuk Európában elleneink szavát, mellettünk a titkos cabinetekben suttognak talán; de ezt meghallani a népeknek nincsen elég nagy füle. Még egyszer vissza kell hogy térjek Cavournak marquis d'Azeglio-hoz írott leveleire; a kis Piemont nagy emberének az angol, francia, német, török, román, görög, magyar sympathiák megnyerése nem vala közömbös dolog; e nemzetek sajtójának legkisebb mozzanata sem kerülte el figyelmét, írt, íratott, sugalmazott, fölvilágosított emberei által; az utazó angol, a német vagy francia turista nem vala igen kicsi előtte; a szövetségekkel együtt a népek sympathiáját is biztosította nemzetének. A mi sajtóirodánk termékei olyanforma határzár előtt állanak, mint marha-

kivitelünk; ismerve azokat, ki tudja, nem jobb-e így? Az európai nagy és kis nemzetek sympathiái a magyar faj iránt a legjótékonyabb befolyást gyakorolhatják államunk nemzeti consolidátójára és ebben első sorban az erdélyi részekre; kormányunknak, ha nem is directe, de indirekte a külügyekre való befolyása által oly eszköz van kezében, melylyel ha még hozzá a sajtó ügyét is melegen fölkarolja, csodákat művelhet. Nem fog ezért az osztrák-magyar monarchia érdeke csorbát szenvedni; ha el lehet a diplomatiával hitetni azt, hogy osztrákul lehet beszélni, azt is meg fogja Európa érteni, hogy nem bűn magyarul beszélni és érezni. A felőlünk rosszul informált Európától jó lesz végre valahára a jól informálthoz apellálnunk.

A hová pedig a világot, népeket és egyéneket mozgató politika be nem fér, a hová a társadalmi élet összeköttetése el nem vezet, oda el bír juttatni az emberi egoizmuson alapuló érdek. A nagy Napoleon geniálitása és hadseregeinek vitézsége a népek érdekein törött meg, az angol continentalis zár többet ártott az ő hatalmának, mint a moszkvai égés és az orosz fagy, többet, mint a szövetséges társaknak árulása. Az olyan

államot, melyhez a népeket csak a szenvedések, nem az érdekek kötik. fenntartani nem lehet; s ha az államnak egyes részei ilyenek, azok, mint a megfagyott testrészek lehullanak, mihelyt az életet adó vérkeringés megszűnt beunök.

A földművelés, ipar. kereskedelem alkotja az egészséges vért a népek ereiben, ha ezen alkotó részeknek egyike vagy másika megromlik, a vér fölbomlásnak indul. A jelenkor mesterséges tanai fundálták ki e három alkotó elem közötti ellentéteket, és fájdalom, ezen hamis tanok éppen az erdélyi részekben sok hívőre találtak; azok a gombák és parasyták, melyek a kereskedelem és ipar nevével csufoltatva földművelésünk életnedvét országrészünkben kiszívni segítettek. rossz hírbe hozták ez áldást hozó és maga körül életet teremtő két factort magát. A kereskedelem, melynek beteges kinövésai az uzsora, a szenzaléria, a szédelgés gyakrabban mutatkoztak nálunk, mint annak egészséges tünetei; az ipar, mely ügyefogvottsága, tehetlensége és kimerült gyengesége által többször hívta föl figyelmüket, mint életteljes lüktetése, egészséges fejlődése és természetes terjeszkedése által. úgy tekintetnek, mint a földművelés és gazdálkodás fölvirágzásának gátjai az által, hogy a

máskép ennek emelésére fordítható erejét és hatalmát az államnak és társadalomnak, nagy részben ettől elvonják.

Ismertem egy orvost, kinek praxisa mezején két fő szere volt. a morphin-befecskendés, a mely ideghez kívülről eljuthatott, és opium-csepp, ott, hol a morphin bevezethető nem volt. Csendes, türelmes betegek fájdalom nélküli betegség után kínos halállal multak ki. Kereskedelmi és ipari állapotainknak nyújtott segély legtöbb esetben hajmeresztőleg hasonlít a fentebb említett orvos főszereihez. A kereskedelmi és ipari bajok folytán előállott jajveszékelésre nem a baj gyökeres orvoslása, hanem a jajveszékelés lecsillapítása után látunk.

Az iparnak és kereskedelemnek egyik főfeltétele az olcsó és könnyen hozzáférhető hitel; ennek megszerzése egy jelentőségű azzal, hogy azoknak fölvirágozhatása előtt az akadályok elháríttassanak; a másik az olcsó közlekedési eszközök teremtmése, a mi a piacra terjesztését involván magában, azoknak terjeszkedését is lehetővé teszi; a harmadik az egészségtelen concurrentia ellen való védelem, a mi a kereskedelem és ipar ép egészséges csiráinak, a gyom által való elnyomását kikerülhetővé teszi.

A hitel tekintetében igaz, hogy az utolsó de-
ceniüm alatt igen sok történt nagy általánosság-
ban a magyar államban; de helytelen takarékpénztári rendszerünk, a mely tagadhatatlanul az ellenséges osztrák nemzeti bankkal szemben annak idejében a magyar hitelügynek kiváló szolgálatakat tett s melynek hibás alapjai éppen az osztrák nemzeti bank ellenséges magatartására vihetők vissza. a jelen viszonyaink között nem a hitel olcsóbbá tételére, hanem annak indokolatlan és káros megdrágítására vezet. A pusztán nyereszkesedési alapra fektetett takarékpénztárak, 2%-tól 8%-kig terjedő különbözete az élvezett és nyújtott hitel, a betétek és kölcsönök között egy oly óriási differentiát ad ki a kereskedelem és ipar terhére, mely magában csak nem elégséges kereskedelmünk és iparunk versenyképességét az osztrákkal szemben kérdéssé tenni; pedig ezzel egy közös vámterületet képezünk. A bank-fiókok szaporítása és ezek dotatióinak emelése a takarékpénztári rendszer megtartása mellett, vajmi kevés hatást fog gyakorolni hitel állapotaink javítására.

A közlekedési politika terén is az állam minden részében, így az erdélyi részekben is alig remélt eredmények értek el; de a viszo-

nyok szerencsétlen alakulása kereskedelmi és ipari terményeink kiviteli irányának rögtönös megváltoztatása által egy oly óriási versenyt zúditott reánk, hogy ezen állapotok folytán közlekedési eszközeink kifejlődése nem meglevő bajaink orvosságának; hanem ezen bajok kútforrásainak tekintetik. A keleti vonalok összeköttetése Romániával a jelen viszonyok között elodázottnak látszik; ez az alig mult idők mulasztása, mit talán csak a messzi jövő fog helyre hozni. A mellék alimentationális vonalak minden igyekezet daczára csak későbbben fognak kiépülés alá kerülni, és aligha csalódom, midőn azon nézetemnek adok kifejezést, hogy a már eddig kiépültek is e vidékek lakosságát inkább az alig elviselhető terhekkkel, mint a mutatkozó előnyös eredményekkel fogják még hosszú időn át megismertetni. Ezen helyzetben a dolgoknak kettős súlylyal bír a harmadik factor a kereskedelmi és ipari érdekek megvédése egy minden veszedelmet magában rejtő concurrentia ellen.

A védelem két módon eszközölhető; az egyik meglévő kereskedelmünk és iparunk anyagi és morális közvetlen támogatása állam és társadalom által. A másik egy czéltudatos kereskedelmi

politika folytatása és annak érvényesítése a kül-államokkal szemben.

Hány vállalkozó, kereskedő és iparos keresne a magyar államban hazát, ha komolylyá válnék a hit benne, hogy úgy az állam, mint a társadalom ez ország földén akarja ez irányú igényeit kielégíteni. A kis Románia képes volt pusztán akarateréjével a kis ipart, sőt a nagy iparból is igen sokat a legrosszabb viszonyok között még a kereskedelmi szerződésnek fölmondása előtt, tőlünk és Ausztriából magához áttelepíteni; bizony nem volna szégyen a jól sikerült példát követni. Az osztrák, cseh, stájer, sziléziai ipar megteremtésében bizonynyal volt az osztrák államnak annyi érdeme, mint a népességnek magának. És az eszközökben, melyek ez eredményre vezettek, hogy mennyire nem volt válogató, mutatja az, hogy e mai napig példát arra az annalesek nem mutatnak föl, hogy akár a miénk, akár az idegen vállalkozás, kereskedelem és ipar valaha ott termékeivel még versenyre is bocsáttatott volna. Érdekei megvédésében igaza volt; de ha mi ezt fogjuk tenni, nekünk is igazunk lesz. Ott vannak Erdély bércei tele mindazon kincsekkel, melyek Styriát, Csehországot, Sziléziát gazdaggá tették;

ott vannak vizei, erdői, melyeknél különbekkel amaz országok sem birtak, a melyeknek iparát csodálkozva tekintjük ma; mi gátol bennünket abban, hogy e kincsekre tegyük munkás kezünket?

Ott van az occupált Bosznia; jólétben halad előre, épülnek vasútjai és műútai, bányáit a vállalkozási kedv kezdi föltárni, erdőit értékesíti és rendre exploitalja az ott életre ébredt faipar, megnépesülnek völgyei, visszhangoznak bérczei a jólét. munka hangjaitól és zakatolásától, a míg a mi országrészünkben mindinkább terjed a némaság.

Nem e munka keretébe tartozhatik, és szerény tehetségeimet messze fölül is mulja az, hogy én itt a bajok constatálásán kívül, azoknak rendszeres és gyökeres orvoslási módjai iránt értekezsem; de azt ki kell jelentenem, hogy miután én a mesék világába nem tudom bele képzelni magamat és ennélfogva bűvös varázslatokban nem hiszek, a baj forrását a dolgok nem ösmérésében és a bajok ignorálásában tudom csak megtalálni.

Kereskedelmi állapotaink fölött a reánk szakadt események mondanak ítéletet, azoknál meggyőzőbb érveket földi halandó fölhozni nem bír.

A nagy európai események közé a népek sor-

sát eldöntő csaták nevét föl szokták jegyezni; a mi kereskedelmi politikánk az egész vonalon egy óriási vereséget szenvedett, a monarchia szétvert kereskedelmi érdekei hanyatt-homlok menekülnek, ki a merre lát.

Igaz, Európával állottunk szemben, de a magunk izolálásában van annyi részünk, mint Németországnak, a melynek vontató kötelére kapaszkodtunk mindaddig, míg ez Európa többi népeitől oly távolra vitt, hogy ő elvágván a kötelet, teljesen izolálva találtuk magunkat. És e nagy vereség legsúlyosabb következményei az erdélyi részekben mutatkoznak. Még egypár évtizeddel ezelőtt nem az ábrándok országába tartozott az, ki az erdélyi részeknek a keleti kereskedelemben hivatást ígért és nem tartatott egészen bolondnak az, ki az erdélyi részekben egy jövő gyáripár természetes telepét kereste, melynek az egész kelet idő multával consummense fog lenni; és ma a meglevő összeköttetést is teljesen elveszítve, nem a gyáripár fölvirágoztatásán, hanem piaczot és erőt veszített kis iparunk mesterséges táplálásán kell fejünket törni.

Az erdélyi gazdálkodás és földművelés pedig, bármiként gondolkozzanak is gazdáink, újabb

lendületet venni nem fog mindaddig, a míg egy életerős iparra nem támaszkodhatik; a sűrű im-populatio, a már említett gazdag kincsei ez ország-résznek, geográfiai fekvése, mind az ipar meg-teremtésére utalják őt. A hol az ipar életre ébred, ott a föld értéke és jövedelme hatványozott arány-ban nő; az ipar fejlődésének pedig a főfeltétele, egy ezt előmozdítani képes kereskedelmi politika érvényesülése. A mely kereskedelmi politika meg-nyitja a kelet kapuit, az megadja a lehetőséget az erdélyi részekben a gyáripar életre ébreszté-sének, ez pedig megszerzi a biztosítékot a föld-művelés fölvirágozására.

Az erdélyi városok még rövid idővel ezelőtt az ipar és helyi kereskedés tűzhelyei valának; lakosaik számának korlátoltsága daczára a város jellegét viselték magukor, nemcsak a városok igényeivel, de azoknak tulajdonságaival is birtak; ma a hanyatlás szelleme vesz rajtuk erőt, honvéd-kaszárnnyák, megyei törvényszéki székhelyek, közös-hadseregbeli garnisonok surrogálják a kereskede-lem és ipar pezsgő életét falaik között; az látszik meg rajtuk, a mit veszítettek. és nem az, a mit nyertek.

Ha a minden hadi taktika és állami érdek

ellenére Szeben falai közé beerőszakolt főhadparancsnokság egyszer e város falai közül kiköltözik, e városban a puszta falakon kívül egyéb nem fogja hirdetni és tanusítani, hogy itt egy helylyel van dolgunk, hol egykor erős alapokon nyugvó kereskedelem és hatalmas ipar virágzott. Ha M.-Vásárhelyt a királyi tábla, Kolozsvárt az egyetem elhagyná, akkora lyuk maradna ezek után, melyen maga a város is kiesnék. Nem tagadom ezen állításaim által én azt, hogy ezek a factorok a városok emelkedésénél számba nem veendő; de megdöbbenéssel látom, hogy e városok nem a komoly alapon, hanem e támasztékokon nyugosznak, ez pedig egészséges fejlődésre nem vezet.

A fejedelmi szó, az európai, tényekben mutatkozó rokonszenv, egy állam áldozatkészsége, egy önfeláldozó férfi szívós tevékenysége képes ugyan egy összedőlt várost romjaiból fölépíteni, de benne az életet fenntartani, neki a jövőt biztosítani, erre e rajta kívül álló factorok elégséges erővel nem bírnak soha.

Az árvíz csapásait kiheverte már Szeged, de azokat a sebeket, melyeket rajta a tőle elterelt forgalom, a falai közül elriasztott ipar és elterelt kereskedelem ütött, begyógyítani mesterséges utakon soha nem fog sikerülni. Az alföld emporiuma

és a magyarság kitolt végvára vala még romjainban is Szeged; az azután érvényesült közlekedési politika az alföld által e várost vagy kikerülteti, vagy annak terményeit e város feje fölött viszi a világpiacra ki. Torontál, Bácsbodrog megyék és a végvidékek felé; hol legyen missiója, a midőn sem kereskedelmi, sem magán-, sem közéleti érdekeihez e területeket és azoknak lakóit nem fűzi többé semmi, sőt alig találkozik idegen területen is véltük? A pillanatnyi lelkesülés építhet városokat; de megtartani azokat a lankadást nem ösmerő kitartás, a céljaiban és működésében meg nem téveszthető akarat és hatalmi erő van hivatva csak.

Szeged sorsa élénken emlékeztet az erdélyi részek sorsára; a nemzeti föllobbanó lelkesülés a csapások és vész által meglátogatott várost és országrészt annak idejében az állam melengető karjai közé fogta nem vala számukra egykor semmi igen sok, nem vala számukra semmi igen drága; ma a komolyabb meggondolás, a selyembe öltöztetett gyermekeket az élet zivatarjába kergeti ki — — itt pedig bizony mondom. megfázik a selyem ruha És a nemzet egykor dédelgetett gyermekei rongyokban rejtett vézna testtel fognak

a hajdani pazarság és a mostani szűkmarkuság ellen egyformán vádat emelni.

És a mint egykor missiója vala Szegednek a magyar faj érdekében Magyarország földjén, úgy volt és van az erdélyi részeknek a magyar állam és faj érdekében az ország keleti részében. Megszünt külön ország lenni Erdély, de ez irányú hivatása nem csökkent, hanem növekedett ez által; hogy pedig ezen hivatásának teljes tudatával bír, mutatja az, hogy az erdélyi közművelődési egyesületet éppen e legutolsó időkben alapítá meg. Láttuk, hogy meg van támadva nemcsak nyelvünk, hanem a hazafias érzület is igen sok helyen országrészünkben, nemcsak fajunk vész és pusztul, hanem ama közszellem is, mely egykor a régi Erdély minden lakosának lelkét betöltötte, midőn a haza fenyegetve volt, kezd romlásnak indulni; a a német Schulverein, az oláh irridenta gyökeret kezd verni azon földben, a melyet a szabadság, jogegyenlőség, az állami és polgári jogok küzdelmében vívott csaták alatt vérünk áztatott. Nem mi támadtunk, minket támadtak meg, és még is minket neveznek chauvinistáknak azok, kiknek sem nyelvüket, sem nemzetiségüket el venni nem akarjuk, hanem megadni azt, mivel nem bírnak.

a hazafiságot. Hogy fajunkat védeni szabad-e? nem kérjük senkitől; ki utunkban áll az ellenünk van és vagy mi tiporjuk le őket, vagy ők bennünket, itt nincsen megalkuvás. Egy évezred tesz tanuságot mellettünk, hogy a testvériséget a köztünk lakó fajok között soha meg nem zavartuk; a jövő évek fognak pedig bizonyítékot szolgáltatni arra, hogy mi a múlthoz híven nem fajunknak, hanem államunknak követelünk ennek határain belül mindenkitől föltétlen meghódolást. S oda, a hová az állam hatalma nem ér el, el fog érni a magyar társadalomnak karja.

A népek kormányzata legtöbb esetben nem a nemzetek nagy és nemes tulajdonain, a hanem azoknak gyengéin és fogyatkozásain alapul. A magyar fajnál, mely keleti jellegét teljesen levetközni soha nem bírta, az úgynevezett vis inertiae domináló tulajdonság. Rendes körülmények között mindig erősebben fog ez államban az a kormány állani, mely a mozdulatlanságára a nemzetnek nagyobb súlyt fektet, mint a legüdvösebb irány felé való megmozdítására; ez csábit mindenkit ki a hatalom birlalója, hogy a mai nap kérdéseinek megoldását el ne halaszssa; de a holnapi napot elő ne vegye.

Az erdélyi részek érdekeit érintő legtöbb kérdések, bármily égetők is, mint napi kérdések el nem intézhetők, hanem, mint részei azon nagy kérdéseknek, melyek ez állam közgazdasági, nemzeti, politikai és társadalmi fejlődésére vonatkoznak az állam, de az erdélyi részek érdekében is egy céltudatos és messze a jövőre kiható megoldás elé vezetendők. Avval az erdélyi részek rég megbarátkoztak, mert el voltak reá készülve, hogy az egykor önálló kis ország a magyar államba való beolvadással mindazon előnyöket, melyeket egy kis ország is mint önálló állam polgárainak és a társadalmának nyújt, el fogja veszíteni; de ezt éppen, oly kevésbé fájlaltuk mi, mint nem fájlalták az olasz apró statusok az egységes olasz államba való beolvadást; Erdélynek uniója által mi erős Magyarországot akartunk, mely nekünk támaszt nyújtson és védelmet adjon fajunk, alkotmányunk, közgazdasági és pénzügyi érdekeink megóvására. Nem hasonlítom össze a multat a jelennel, módjában áll bárkinek is ezt sine ira et studio megtenni; de ha az összehasonlítást kerülöm is, azt el nem hallgathatom, hogy ha valaki mulasztásra és visszaesésre bukkan, ezért a vád nem minket, kik mindenünket, mivel a birtunk, oda

adtuk és sorsunkat Magyarország törvényhozásának és kormányainak kezébe tettük le, illelhet.

Ha nem hittek és hisznek nekünk, ha tévútra vezetjük a közvéleményt, és egymást minduntalan meghazudtoljuk, a mi sajnós, de igaz: miért nem győződtek és győződnek meg állapotainkról saját szemeikkel? Az angol, francia, német politikai és társadalmi életnek nem egy alapos ismerője van az országban; Boszniát, Hercegovinát, Bulgáriát, az Ural bérceit, a Congo partjait, az amerikai respublica földjét és intézményeit számosan kutatták át, hát mindezeknél csak az erdélyi részek esnek távolabb?

Ha Erdély földhitel-ügyének szomorú állapotját fölpanaszoljuk, ha kimutatjuk, hogy ennek rendezése komoly faji érdekünk is, mert ellenséges intézeteknek az ez úton ellenünk megindított működését paralizálni kell: akkor apró mesterkedések után egy pesti intézet által fölállítandó fiókkal akarnak kigúnyolni!

Ha a nemzetiségi veszedelmes üzelmekre mutatunk, jó tanácsokat kapunk, hogy legyünk okosabbak és simulékonyabbak; mindenek felett pedig ne féljünk. Hát okosak és simulékonyak is vagyunk, meg nem is félünk; de hát mivel állunk evvel elébb?

Ha földművelésünk, iparunk, kereskedelmünk hanyatlását adjuk elő és az itt mutatkozó bajoknak orvoslásáért esengünk: miután hebizonyították nekünk, hogy az ország többi része is szenved, mi fölött ugyan semmi kétségünk nem volt, a jobb idők bevárására utaltatunk; de hiszen ezen jobb idők előidézése éppen az, a mire nekünk szükségünk van; a bevárással majd csak meg leszünk, ha az előidézésre történik valami.

Nem bánt engemet, de nem hántja egyetlen hazafias polgárát is az erdélyi részeknek semmi féle separatisticus tendentia; a valót takarnánk el azonban akkor, ha ez országrésznek állami külön viszonyaira, társadalmának sajátos tulajdonságaira reá nem mutatnánk; de hiszen ezeknek elenyésztetésére csak is úgy lehet sikerrel hatni: ha ismertetnek.

Az szolgálja a particularizmust, ki a bajokat eltakarja; nem az, a ki azokat föltárja; az árt a pártnak és kormánynak, a ki hazudik, az soha. a a ki az igazat megmondja.

Évekkel ezelőtt szememre lobbantották, hogy nem is vagyok erdélyi ember; a miért azt állítottam, hogy ezen a czimen: «erdélyi» sem személyi, sem tárgyi kérdéseknek megoldását helyén lévőknek

nem tartom. Nézeteim nem változtak semmit, s habár a kiközösítés még ma is fáj, csak ismételni tudom azt, hogy mindazok a kérdések, melyek megoldásra várnak az erdélyi részekben, azok a magyar állam orvoslandó bajai és megoldandó kérdései.

Lehet, hogy igen sokat hibásan láttam: lehet, hogy levont következtetésem tévesek; lehet, hogy tapintatlan kezekkel érintettem nemzetiségi érdekeket, párt- és hatalmi sphaerákat; lehet, hogy ferde világításba helyeztem társadalmi jelenségeket; mindezekért a vádat és elítéltetést kikerülni nem fogom. De az az egy nem lehet, hogy valaki tagadásba vehesse azt, hogy minden igyekezetem oda irányult: a dolgok fölött részrehajlatlan meggyőződésen alapult véleményemet elmondani. Ha ezen munkámmal országrészünknek egy barátot szereztem, ha iránta az érdeklődést, egyesekben bár, fölkelteni bírtam: ez kárpótolni fog azon ellenségeikért, kik méltán vagy méltatlanul személyem ellen fognak fordulni.

AJÁNLÓ LEVEL

MIKSZÁTH KÁLMÁNHOZ.

Kedves barátom!

Fogadja e munkának följajánlását, mint ön iránti baráti vonzalmam és tehetsége iránti elösmerésem kifejezését.

Ön távolabb áll a politikától, hogysen látkörét elfognák a napi kérdések; közelebb a társadalmi élethez, hogysen e munkában foglaltak egy része látkörén kívül esnék. Igen jó barátom arra, hogy ne volna jogosítva az igazat fölötte elmondani; nevesebb író annál, hogysen a hiányokért a jót is, a mi kevés benne lehet, ledorongolni volna kénytelen.

Az erdélyi részekről írva, törekedtem az egész Magyarországot szemem előtt tartani; ha, mint szerény munkásnak a szellemi téren, akkora képesség, a mely arányban álljon a föladattal, rendelkezésemre nem is állott, igyekeztem ezt az igazság bátorságával pótolni.

Az eszmék harcában a bátorságot a gyengének is az a tudat adja meg, hogy ha a harcban elbukik, fogazelesett nyomában a harcosokegész sora támadni. kik végre az eszmét magát diadalra juttatják.

Manapság, midőn a középkor szelleme kísért, midőn egy kis darab protectio többet ér, mint egy nagy tehetség; egy jól alkalmazott bók többet, mint

egy kötet könyv; egy kis családi nexus magasabbra
visz, mint a költői ihlet: nem szokás poetáknak dedi-
cálni valamit. Pedig én ezt mégis kiszámítással teszem.

Az ön nere és munkái tul fogják élni ama
hatalmasok legtöbbjeit, leikről ma azt hiszik, hogy
személyükön fordul meg Magyarország sorsa. Bár-
mi paradoxonnak látszik is, ön nagyobb erő egy
jó ügy előmozdítására, mint a hatalmasok száza
annak megakasztására. Ön a szellemi munka terén
erős szövetséges; ezt kérem öntől nem magamnak,
hanem az ügynek, melyet szolgálni óhajtok.

S ha a várakozás, mit e kis munkához kötöttem,
teljesülni nem is fog: azt hiszem, az az egy reme-
nyem megvalósul, hogy e mű följajánlásával önt
tehetségei iránt érzett őszinte tiszteletemről meg-
győztem.

Horváth Gyula.

U. S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE
BUREAU OF PLANT INDUSTRY
WASHINGTON, D. C.

